

Det Tolvte Capitel

Om Viborg Stift og om Halds Amt.

Stiftets Grændser.

Viborg Stift grænser mod Norden og Vesten til Aalborg Stift, hvorfra det skilles ved Limfiorden, en Part af den vestlige og en Part af den sydlige Kant til Riber Stift, det øvrige mod Østen til Kategat. Dette Stift er omtrent 10 Mile langt og 12 Mile bredt, og af de fire Jyllands Biskopdømmer det mindste, i sær siden det ved 1396 mistede paa én Gang fire Herreder med derudi værende Kiøbsteder, nemlig Onsild- Gierlev- Nørrehald- og Støvring-Herreder, som da bleve pantsatte derfra til Aarhuus Stift, hvorved de siden stedse ere forblevne. Derforuden har Stiftet og siden mistet Aalborg som er den vigtigste Kiøbsted i Jylland. **Beskaffenhed.** Vester Deelen af Stiftet, saavidt det støder paa Riber Stift, bestaaer mest af Hede og Lyng-Jord, som har været en god Understyttelse for Kalkbrænderierne der i Egnen, saavel som til anden Brug i Husholdningen. Derimod er den nordre Deel meget frugtbar, fornemlig Skivehuus-Amt eller Salling Land, hvor der og falder skønne Heste og skønt Qvæg. I Rindsherred voxer overmaade god Rug, ligesaa i Fiendsherred, og overalt er Viborg Stift en af Danmarks beste Rug-Egne. (584) Derimod, hvor den beste Rug-Avl falder, voxer maadeligt Byg og Havre, formedelst Jordens Skarphed, Opdræt af Creaturer ere kuns faa formedelst Mangel paa Græsning. Siden Stiftet for Parte er omgivet med den seglbare og fiskerige Limfiord, af hvilken de og ved en stor Arm igiennemskiæres: og for en Deel støder til Mariager-Fiord og til den salte Søe eller Kategat, saa kan det saa meget mindre have Mangel paa got Fiskerie, som det derforuden her og der med gode ferske Søer, Aaer og Bekke, er forsynet. **Ælde.** Viborg Biskopdom er et af de yngste i Jylland, og af Kong SVEN ESTRIDSÖN ved det Aar 1065 først oprettet. Tilforn, saalænge Nørre-Jylland ikkun havde de tvende Stifter Ribe og Aarhuus, har det Stykke, som nu udgiør, som nu udgiør Viborg Stift, formodentlig været regnet til Aarhuus Stift. **Gamle Inddeling.** Ibland de adskillige Sysseler, som Jylland fordum var inddeelt udi, bestod Viborg Stift af disse tre, Himmer-Syssel, Omer-Syssel og Salling-Syssel. Til Himmer-Syssel henhørende, Rinds-Herred, Gislum-Herred, Aars-Herred, Slet-Herred, Hornum-Herred, Fleskum-Herred, Helligum-Herred, Hinsted-Herred. Til Omer-Syssel hørte, Onsild-Herred, Gierlevherred, Synderlyng-Herred, Nørlyng-Herred, Fiends-Herred. Men af disse Herreder kom de fire første som oven til er meldet, i de Catholske Tider fra Stiftet. Til Salling-Syssel henhørte de fire Herreder, som endnu udgiøre Salling Land, Hindborg-Herred, Nørre-Herred, Harre-Herred, Rødding-Herred. Herhos maa erindres, at Arndt Berntsen uretteligen regner Rindsherred til Omersyssel, da et Originalt Tingsvidne af Onsildherreds Ting 1422 og flere gamle Documenter vise, at det hører til Himmersyssel. (585) **Nye Inddeling.** Efter Souverainiteten, og siden den nye Matrikel blev giort, deeles Viborg Stift i det Verdslige saaledes: 1) Halds-Amt: Nørrelynghered, hvori Kiøbstaden Viborg, Rindsherred, Nedelsomherred, Fiendsherred. (2) Skivehuus-Amt: Hindborgherred. Disse tvende Amter hører under én Amtmand, som er Stiftbefalingsmanden i Viborg, og Amtstuen holdes i Skive hos Amtsforvalteren. (3) Aalborghuus-Amt: Aarsherred, Hindstedherred, Sletherred, Helligumherred, Hornumherred, Fleskumherred. Udi dette Amt er Stiftbefalingsmanden over Aalborg-Stift Amtmand, saavel som i Aastrup-Børhum- og Seiglstrup-Amter, og Amtstuen holdes hos Amtsforvalterem i Aalborg. Men i det Geistlige, foruden disse Amter og Herreder, hører til Viborg Stift, Synderlyngherred af Dronningborg-Amt, og

Gislumherred af Mariager Amt, som begge ere matriculerede til Aarhus Stift, og derunder forhen beskrevne. Endnu er at merke, at Kiøbstedet Hobroe hører idet Geistlige til Aarhus Stift, hvorudi den ligger, men i de Verdslige under Stiftamtmanden i Viborg, Aarsagen dertil vides nu ikke. Saa hører og Landet Lessøe, som ligger i Kategat uden for Sæbye i Vendsyssel fra gamle Tider af til Viborg Stift. Men Aalborg Bye, endskiønt den egentlig ligger i Viborg Stift, hører til Aalborg Stift, siden 1554 da den efter Kong CHRISTIAN III Anordning blev tagen fra Viborg Stift og giort til Biskopernes Residentz udi Vendelboe- eller Aalborg Stift. Altsaa haver Viborg Stift, naar man regner Aalborghuus Amt med, 3 Amter 14 Herreder i det Verdslige, men 16 i det Geistlige, 3 Kiøbsteder, 222 Kirke-Sogne, og 70 Herregaarde. Om den geistlige Enke-Casse for Viborg Stift, (586) dens Stiftelse og Indretning, kan eftersees HOFMANS Fundatz. T. III. Pag. 284. **Klemme-Brev** for Viborg Stift eller Kong CHRISTIAN III. Forordning om visse Preste-Kaldes Forbedring der i Stiftet:

Vi CHRISTIAN MED Guds Naade Danmarks, Norges, Venders og Gottes Konning, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmersken, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst; Gjøre alle bitterligt, og kiendes med dette Vort aabne Brev for Os og Vore Efterkommere, Konninger udi Danmark, at efterdi Vi tidt og ofte er kommen udi Forfaring af Superintendterne for Stifterne over alt i Vort Rige Danmark, sammeledes af Sognepresterne deres store Klagemaal, hvorledes et en Part af Sogneprsterne paa Landsbyerne, desligeste udi Vore Kiøbsteder, ikke findes at skulle have saa meget Preste-Rente til aarlig Indkomme, at de deraf kunde have deres nødtørftige Underholdning. Da paa det, at slige Klagemaal maatte eengang for alle afkomme, og der maatte tillegges de Sogneprester en tilbørlig Preste-Rente, som brøst havde, haver Vi befalet alle Superintendterne hver udi sit Stift med Vores Læns mænd, som haver de Geistlige udi Befaling, at andrage og forfare endelige, hvad hver Prest havde til Rente at holde sig af paa sit Embeds Vegne, og klarligen optegne, hvilke som brøst havde, hvilket de ogsaa giort have; og Vi nu have haft for Os alle Superintenderne, og deslige Vores Lehnsmænd, som denne Leilighed forfaret, Hr Otto Krumpen Marsk udi Vort Rige Danmark, Hr. Peder Skram til Urup Ridder, Börge Trolle til Lilløe, Erich Krabbe (587) til Bustrup, Claus Urne til Veltebjerg, Peder Oxe til Gisselfeld, og Holger Rosenkrantz til Boller, Vore Mænd og Raad, som her tilstede ere, overveiet samme Sogneprestens Underholdning, og hvilke som brøst havde, have Vi i alle Superintendternes Overværelse tilskikket og forordnet dennem en tilbørlig Sogneprestes Rente, som de nødtørftigen kunde dennem af underholde, hvilken Rente, som skal blive alletider herefter til Sogne Presternes Underholdning, og hvilke Prester, som have beklager sig udi Viborg Stift, have Vi tillagt denne efterskrevne Underholdning. Først udi Fiends-Herred, Boris Kirke skal ødelegges og Sognefolket at søge Gammelstrup Kirke, Sognepresten til Ødslev Kirke beklager, at Luf Munch opbær Kirkens Tiende, og en Part af Prestens Tiende, og Kirken derover forfalder og ødelegges, derfor skal Tiende herefter skiftes udi 3 Parter, og siden Presten at fange en Part, Kirken en Part, og den tredje Part til Oluf Munch, eller hvem dem paa Vores Vegne opbære, og skal sættes tvende Kirke-Værgere, som skal have Tilsyn med at lade bygge og forbedre Kirkerne; udi Nørliung Herret, Røding Sogn og Løvel Sogne skulle være Annexer til Sortebrødre Sogns Kirke udi Vores Kiøbsted Viborg, naar Presten er død og afgang, som der nu er Sogneprest til; udi Synderliung-Herret, Sognepresten til Ørum skal have Preste-Tienden af Wiskum Hougaard; udi Hellum Herret Presten til Gierding og Blenstrup skal beholde Preste-Tienden af baade fornevnte Sogner, og skal nyde den Gaard fri han iboer, og dertil Landgilden af den Prestegaard udi Blenstrup; udi Aars Herret, naar Hr. Peder Stub, eller Hr Sören i Aars dør og afgaaer, da skal de tvende Sogner Aars Sogn og Haubroe Sogner blive ved én

Prest: Presten til Skivum og Giver (588) Sogner skal have Vor og Cronens Part af Tienden af Giver Sogn, efterdi han haver ingen Prestegaard udi samme Sogn, Presten til Rauenkilde, Broderstrup og Haversløv Sogner skal holde en Capellan, og skal samme Capellan boe udi den Prestegaard udi Haversløv, og skal Presten besidde hans Prestegaard, som kaldes Smørdrup, et Huus udi Fierchild, skylder til Kirken en Fierdingkar, skal udlegges til et Degneboel til fornefte Kirker.

Udi Salling, Sognepresten til Lime Sogn skal og maae have Vor og Cronens Part af Tienden af samme Sogne; Sognepresten udi Tiise skal have Vor og Cronens Part af Tiende af samme Sogn, Sognepresten til Grinderslef Kloster skal beholde den Gaard i Breum, som Hr. Oluf nu iboer, og skal samme Gaard altid herefter blive Prestegaard til samme Sogn; udi Hornum Herret, Sognepresten til Svenstrup og Ellitzhøy skal aarligen give til Giesterie 4 Mark og ikke meere, efterdi at Guch Sognekirke er afbrødt, samme ledes skal han beholde et Boel, som er bygt af Prestegaarden Eiendom, under hans Ploug, og deraf give til Vort Slot Aalborghuus aarligen saadan Skyld, som der pleier af at gaae; Fleschum Herred Sognepresten udi Sinding og lille Vorde skal have Skylden og Landgilden af Prestegaarden i lille Vorde, som os elskelige Frue Anne Friis Datter nu haver, Sognepresten til Rondrup og Klarup skal have den halve Part af Skylden af Prestegaarden i Klarup, som nu ydes til Vort Slot Aalborghuus, Tienden af Stor-Vorde og Segelflod Sogner skal skiftet i to Parter, halv Parten til Kirken, og den anden halve Part til Presten. Udi Hedensted Herret, Sognepresterne af Rold og Webstrup Sogner skal have Vor og Cronens Part af Rold Sogn, og en Eng (589) ved Kisvad, som hør til Vebestrup Kirke, og skal deraf give til Kirken den sædvanlige Landgilde: Vive Sogn, Ove Sogn, Valsgaard, Raadstrup Sogn og Aarden, som to Prester nu haver, derom skal gode Mænd forfare Leiligheden, hvilken ag fornefte 5 Kirker best kan ødelegges, og siden skal hver ti af de andre Sogne blive tilsammen under én Prest, og skal haver Prest udlegges en Prestegaard af hver to Sogne, og dertil nyde Preste-Tienden af dennem; Udi Slet-Herret, Capellanen til Løchsted og Kornum skal og maae have den Prestegaard i Kornum og nyde Preste-Rente i fornefte Løchsted og Kornum Sogner, og skulle de Bønder ved Lochsted-Øer, som ikke avler give Sognepresten en tilbørlig Penge til Tiende, Capellanen til Strandbye Sogn skal være Skolemester i Widskild Kloster, og skal have ald Preste-Renterne af Strandbye Sogn og dertil Kost, Klæder og Penge ad Klosteret, Prædikanten udi Widskild Kloster skal være Capellan til Malle Sogn, og dertil have Kost, Klædning og Næring udi Widskild Kloster; Udi Rinds-Herred, Sognepresten til Simmested, Hvilsum, og Hvam Sogne skal holde en Capellan, og skal samme Capellan have den Prestegaard i Hvam, og der have hans Vaaning; udi Medelsom-Herred, Sognepresterne til Bredstrup og Windom skal have Vor og Cronens Parter af Tienderne af fornefte to Sogner. Udi Gislumherret, Presten af Gislum skal have sin Preste-Tiende af Testrupgaard, Presten af Duurup, Stienild, Grøndrup og Rørbek maae holde en Capellan og udlegge hannem Prestegaarden udi Rørbek til hans Vaaning, og naar Hr. Jens i Duurup er død, da skal samme 4 Kirker besørges med to Prester. Og ville Vi, at saaledes herefter holdes skal, som forskrevet staaer, og have derfor her neden under ladet henge Vort Indsegel: (590) Givet paa Vort Slot Kiøbenhavn Torsdag nest efter Søndagen Jubilate som er den niende Dag i Maji-Maanet M. D. I paa det femte.

CHRISTIAN.

(L. S.)

Halds Amt

Halds Amt. Grændser. Dette Amt ligger omtrent midt i Nørre-Jylland og grændser mod Norden til Mariager Amt, mod Vesten dels til Skivehuus Amt, deels til Bøvling-Amt, mod Synden og Østen til Silkeborg og Dronningborg Amter. Det bestaaer af disse fire Herreder, Nørre Lyng-Herred, Rinds-Herred, Medelsom-Herred, og Firnes-Herred.

Navn. Navnet har det af det gamle og i Historien bekiendte Slot Hald strax hos Viborg, som i Kong VALDEMAR den sidstes Tid tilhørde Hr. Niels Bugge, men, efterat det ved Kiøb var kommet til Kronen, blev 1393 af Dronning MARGRETE givet og skiødet til Viborg Bispe-Stoel, hvorved det forblev indtil Reformationen, da det igien faldt Kongen og Kronen til, og blev et Kongeligt Læn, hvorover en Adelsmand efter den anden blev sat til Lænsmand, som residerede paa Hald Slot indtil Souverainiteten, da Lænet forandredes til et Amt. **Jurisdiction.** Halds Amt haver samme Amtmand som Skivehuus Amt, nemlig Stiftbefalingsmanden i Viborg, og sorterer under Amtstuen i Skive. Foruden frie Herregaards og Prestegaards Hartkorn, udgiør det contribuerende Bøndergods i Amtet over 6600 Tønder Hartkorn. Hvad Amtets **Beskaffenhed** angaaer, da er Medelsomherred mesten overalt god (591) Eiendom, og er forsynet med temmelig god Græsning, dog er den Deel, som grændser mod Heden, noget sandig, her falder og skønne Skove, hvorpaa ellers nu er Mangel i det øvrige af Amtet, da der i gamle Dage har været overalt i stor Overflødighed. Rindsherred haver skarp Grund og liden Græsning, men er en skøn Rug-Egn, og der tillegges en god Deel Stude og Faar. Nørlyngherred har ogsaa skarp Grund, store Tørv-Moser, og slet Græsning, men der voxer god Rug. Fiendsherred er af stor Strekning, og har endeel fattige Bønder, da det meste ligger i skarp Hede-Egn, dog gives ogsaa her og der gode Eiendomme, og voxer ypperlig Rug. Overalt i Amtet, hvor Herregaardene ligge, falde godt og vel dyrket Jordsmon. Men paa de fleste Steder er Creaturers Opdræt maadelig fir Græsningens Mangel, men Lynd og Hede er endnu ingen Mangel paa. Paa nogle Steder, saasom Vorre Sogns Mark, findes Mergel til at forbedre Jorden med. Derimod har et og andet Sted været hiemsøgt af det skadelige Flyve-Sand, saasom imellem Vristed og Vrov, men ved Sand-Havres Sæd er det lykkeligen dæmpet. I de Egne af Amtet, som grændse paa Limfiorden, kan Indbyggerne have god Næring af Fiskerie. Omkring Viborg og andensteds i Amtet findes endeel ferske og fiskerige Søer, ligesom og adskillige Bekke og Aaer, hvorved ogsaa mange Vand-Møller drives. Fabriker. Ved Hald blev for nogle Aar siden anlagt et Teglblænderie. I Gamelstrup og Borrids Sogne i Fiendsherred forarbeides en heel Deel saa kaldte Jyde-Potter, sorte Gryder og andre Leerkar, som blive førte vidt omkring. I Vester-Velling og Skiern Sogne findes endeel Træskoemagere, som afsætte deres Arbeid i omliggende Kiøbsteder. Paa nogle Steder binde de uldne Trøier (592) og Traa-Strømper, Nathuer, Vanter og deslige. Men den mest bekiendte Land-Fabrik, som gives i Amtet, er Kalkbrænderierne ved Dagberg og Mønsted. Om Kalk-Fabrikken og Kalk-Gruben ved Dagberg er af Sognepresten i Vristed Hr. Christen Bredsdorf meddelt følgende Beskrivning: Til en nye Grav kastes et Hul, 30 14 á 50 Alne dybt. Paa Bunden eller nederst i Graven er 4 Alne i Diameter, men oventil over 50 Alne i Diameter, eftersom Hulingen maae giøres skraa for ikke at skyde ud. Til saadan Grav at kaste, bruges 20 Personer daglig i 15 á 20 Dage. Det hender sig ofte, at, naar de komme ned til Materien, kan der være Vand-Aarer, da alt Arbeidet er forgieves. Hver Vinter nedfalder og saa meget Sand, at 20 Personer i nogle Dage kan have Arbeid nok om Foraaret at saae det opkastet. Til Arbeidet i Greven bruges en Karl daglig at udhugge Kalk-Stenen, og nyder for en Ovn fuld, som kan bierges 18 Søgnedage, 2 Rdlr. 4 Mark, fem Qvinder, til at udbringe Materien i lige lang Tid, nyde hver 1 Rdlr. De holde alle selv

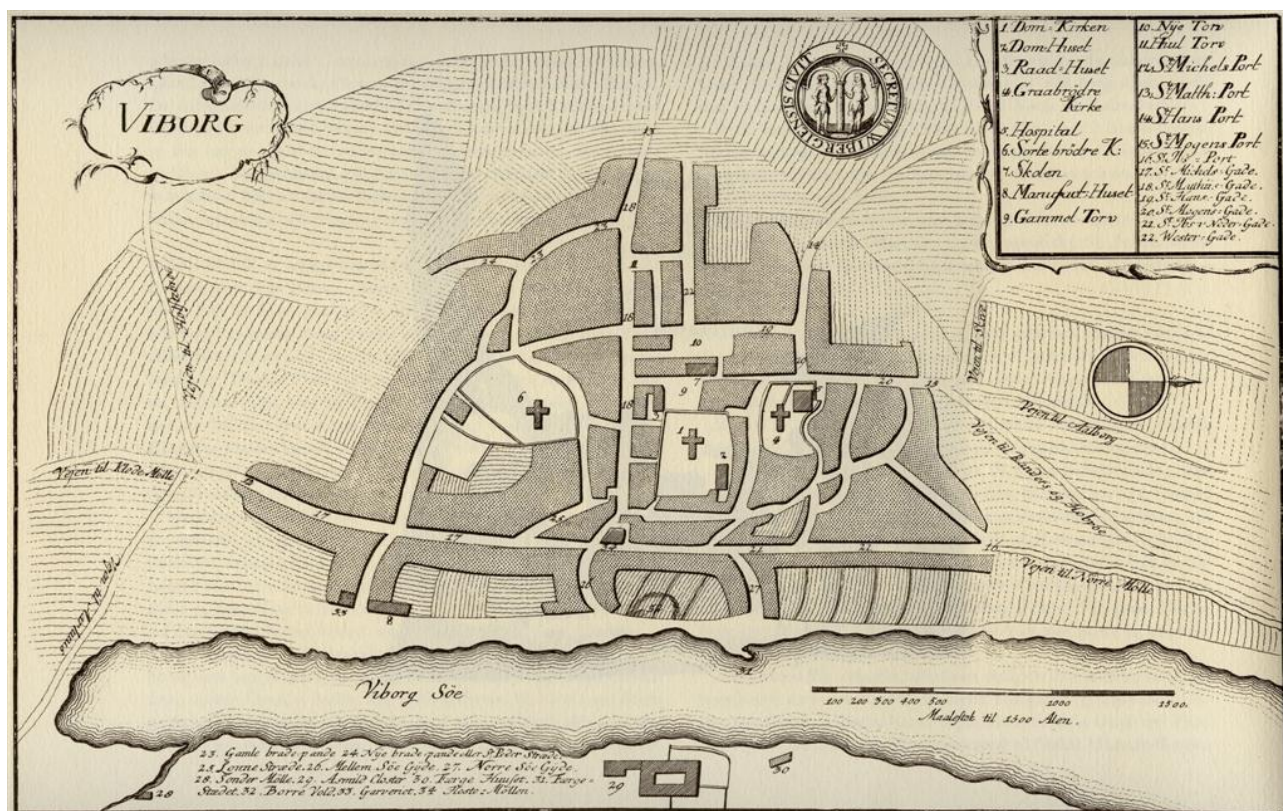
deres Kost, men faaer dog hver en Kage, et Faarelaar, og noget Suul for hver Ovn fuld. Derpaa hiem-ages 140 Læs fra Graven til Ovnen en halv Fierdingvei. Til Materien at sette, behøves én, som skal danne Ovnen. Den, som forretter dette Arbeide, nyder for den Dag han gjøre det 2 Mark og Kosten tillige. Derpaa bruges 1+ á 12 Personer, mest Qvinder, som bære Materien paa Ovnen, og nyde alle Kost, samt hver 4 Skilling i Penge. Ovnen brænder 5 á 6 Dage og Nætter, en Karl og en Qvinde bestyrer dette, som nyde Kosten i de Dage, derforuden Karlen 8 á 10 (593) Skilling, og Qvinden 6 Skilling om Dagen. Derefter renses og ryddes alt det ubrændte af Ovnen én Dag, hvilket skeer ved ovenmeldte Grav-Folk, der nyde Kosten samme Dag og pro Persona 4 Skilling. Af saadan en Oven kan ventes 250 til 280 Tønder, undertiden dog sielden 300 Tønder af ulæstet eller Steen-Kalk. Til en Ovn at brænde bruges 70 á 80 Læs Lyng, 24 á 28 Skilling Læsset. Saasnart Materien eller Kalk-Stenen treffes i den opkastede Hule, og det kan synes, at Aarerne ere saa overflødige og rige, at det kan lønne Umagen, begyndes at arbeide sig ind paa Siderne, i sær har de i forige Tider, for at spare Omkostninger, gravet gierne 6 til 10 Alne ned under Materien, da det beste findes, jo dybere de komme ned. Af den Aarsag kan der være en Grube over og en anden under, sommetids alene 4 Alne mellem hver, saa at der kan være en Gang ind under den øverste, og atter én igjen dybere ned under denne, og jo dybere, jo Fastere og bedre er Kalkstenen. Indgangen til hver Grube, saavelsom hele Gangen derudi, kan være 3 á 5 Alne høi, og 3 á 6 Alne bred, og sluttet oven til ligesom en Hvælving. I den nederste Grube, som gøres i Graven, gaaes ofte over 100 Alne dybt. Grubens Længde naar den længe har været brugt, bliver 2 á 300 Alne, ja meget derover, og gaaer lige ind under Agre, som pløies og saaes. Inde i Gruben, naar der arbeides, staar daglig 6 á 8 Lys antendte, dog langt imellem hver. Graven indvendig er ligesom en Hvælving oven til, og ved Siden ligesom store Piller, hvor Materien er huggen ud imellem. Overalt befindes et Lag Kalksteen og et Lag Flintesteen om (594) hinanden ligesom en Muur, saa at de har lige saa stort Arbeid med at bære Flinten ud, som Materien. Det som udrenses af Kalk-Ovnene, har Herningsholms Eiere og flere betient sig af i Murre-Hede. Naar den samme var først oppløiet og opbrændt, har de bestrøet Jorden med dette Kalk-Gruus, naar det vel var slaaet i smaa Stykker, derefter pløiet og saaet Jorden, da den hr givet i Sønderlighed Havre i stor Overflødighed, vel 10 á 12 Aar efter hverandre, og det i saadan Murre-Hede, som duer intet. Udi Halds Amt ligger Kiøbsteden Viborg, hvor Stiftets Øvrighed Stiftamtmanden og Biskopen residere.

Viborg

Lægde. Viborg, som er Hoved-Staden for Stiftet og for ganske Nørre-Jylland, er beliggende 8 Mile fra Aarhuus, 10. Mile fra Grinaae, 5 Mile fra Randers, 10 Mile fra Aalborg, 20 Mile fra Ribe, 19 Mile fra Skagen, og fra Boeberg 10 Mile, under den 56 Grad 33 Min. Latitudinis, og 25 Grad 13 Min. Longitudinis.

Helligheder. Den ligger altsaa midt i Landet, og er derfor i de ældste Tider udseet som det beqvemste Sted til Kongernes Hyldning, Landstingets Holdelse, Snapsting, og andre Stændernes og Adelens Forsamlinger for denne Provinds. Som Viborg uden Disput er en af de allerældste Stæder i hele Kongeriget, saa er den og en af de fornemste og største Kiøbsteder i hele Kongeriget, saa er den og en af de fornemste og største Kiøbsteder i Jylland og regnes endnu henved en halv Miil i Omkreds. Dog var den forðum meget mere mægtig og anseelig, da den havde alle sine Kirker, Klostere, Gader, og store Bygninger i Stand, og da der skede ulige flere og større høitidelige Forsamlinger, end nu, som gav Staden stor Næring og megen Velstand. Som Byen ligger høit og (595) langt fra Havet, holdes den for et sundt Sted at boe paa, og da den tillige altid har haft Ord for

et got og let Levested, formedelst overflødig Tilførsel og billige Priser paa Huusleie, Ildebrand, Fisk og andre Levnets-Midler, har den i forige Tider draget mange Familier til sig. Endeel af Adelen boede, hvor de opholdte sig, enten i Snapstings eller Landstings Tider, for at udsette og omsette deres Capitaler, afgjøre deres Processer, købe, sælge, og mageskifte med hinanden, bivaane Brylluper og andre Solenniteter, som her ofte holdtes, og bidrog meget til Byens Opkomst; Saa at Viborg før Souverainiteten skal have langt overgaaet de andre Jydske Kiøbsteder baade i Formue og Indbyggernes Tal. Men derefter begyndte Byen at tage af, og der saa kiendeligt, som Mester Christen Eriksen der var Prest til Sortebrødre Sogn, vidner, at i en Tid af 40 Aar vare der, i hans Sogn alene, blevne mere end 160 Huse og Vaaninger øde og ubeboelige, og 400 mennesker ringere, end den Tid han blev Prest. Men uanseet Viborg vel efterhaanden aftog, var den dog endnu nogenledes i Flor, indtil den store Ildebrand 1726 paakom, hvorved den største Deel af Byen blev lagt i Aske. Siden har og Snapstinger aldeles tabt sin forige Glands, og været af liden Næring for Byen.

Befæstning. At Viborg har været befæstet med Grave og Volde, er af Historien noksom bekiendt, og sees af dens Besætning ei alene kiendelige Spor i de to høie Brinker ved Søen, hvor enten Kong SVEN GRATHE, som først befæstede Byen, eller nogen anden af de gamle Konger, skal have haft et fast Slot, hvilke Brinker endnu kaldes Store og Lille Borgevold, men endog paa den nordre Side af Byen vises (596) Levninger af den gamle Fortification med Graver og Volde, hvormed Byen har været omgiven, da der endnu staaer et temmelig Stykke af Volden. Desuden har og sydvest for Byen ligget en Skandse, hvis Plads endnu har Navn af Skands-Banken.

Navn og Ælde. Navnet, siger Johannes Lyscander, har først været Cimmersberg, siden af Kong VIGLET, kaldet Viglersborg, andre lede det ad af det Gothiske Folk Viti, eller af en ubekiendt Dronning VIBECA, at det skal have været Vitesborg eller Vibeksborg, men det er alt for dristige Gietninger, og den ene Meening som den anden uden al Grind og Beviis. Hvorfor ikke da heller af Vebiorg, en af de mandhaftige Skioldmøer, som stridde med Kong HARALD HYLDETAN i det navnkundige Bravalle-Slag. Men det beste bliver vel, at holde sig til den Etymologie, som Ælnothus Monachus, en af vore ældste Skribenter, som levede for og efter Anno 1100, giver os, hvilken kommer overeens med Stedets Situation, og er grundet baade i det gamle Sprog og Antiquiteterne. Han siger, at Stedet kaldes saa, af sin Høihed, at det ligger høit, af de Gamles Ofringer paa dette Sted, og af deres Afgud kaldet Vig, hvilket Ord og betyder Krigen; som alt kommer ud paa eet, og vil sige saa meget som et helligt Bierg, et til Krigs-Gudernes Dyrkelse viet Bierg, hvor de hedenske Forfædre uden Tvil have haft deres Tempel og Helligdom. I de ældste Historier og Documenter skrives derfor Navnet aldrig anderledes, end Wigberg, Viberg, *Viberga*, *Vibergum*, og i de Islandske Monumenter Vebiorg. Men *Wirburgum* eller Viborg finder man neppe for i det 14 Seculo og derefter. Nu er det bekiendt af Edda, at Odin havde en Broder heed Ve, selv var han Wigner eller de

i Krigen ihielslagnes (597) Gud, og af dennem heder i Voluspa et helligt Sted eller Bierg, hvor Guderne dyrkedes, Vebjorg, som aldeles vel kommer overeens med Byens Navn og Lægde, at den ei alene ligger høit og anseeligt, men og midt i Landet, hvor det har været de hedenske Indbyggere meest beqvemt at komme sammen til deres Religions Øvelse og vigtige Raadslag. Altsaa viser Navnet selv en god Alder af denne Bye. Men at Joh. Lyscander er af den Tanke, at Tacitus et steds har meent denne Bye, det kan neppe nogen med ham bifalde. Ikke desmindre er det ganske troligt, at den stiger meget høit op i Hedendommen, ligesom den og i Historien nogle gange nævnes under de hedenske Kongers Regiering. Og Navnene, som endnu gives adskillige Pladser nær omkring Byen, saasom Danerliung, Amlets-Hede, Humledal, Normansdal, vidne noksom om de hedenske Tiders merkelige Bedrifter der i Egnen.

Vaaben. Viborg Byes Vaaben, som den nu bruger, forklares at være Adam og Eva staaende ved et Træe imellem sig. Men forstum førde den i sit Stads-Seigl tvende Dommere, en gammel og en ung, siddende paa Domstolen, med Omskrift: Sigillum Senatorum Wibergensis civitatis. Hvilket var efter de Gamles Tænkemaade, om at sette en gammel erfaren Dommer en yngre ved Siden, som af hannem kunde have Raad og Underviisning til at lære og dømme ret. Af disse to Dommere har formodentlig de nyere Tiders Uvidenhed gjort Adam og Eva, som synes ikke meget at passe sig til en Kiøbsteds Vaaben og Sigil.

Privilegier. At saa gammel en Bye som Viborg har haft meget gamle Kiøbsteds Privilegier, er ikke at tvile paa, eller hvad de har indeholdet. Af dette Slags har de Friheder været, som Kong SVEN GRATHE ved (598) det Aar 1150 har givet Byen. De ældste Viborg Byes Privilegier som man nu om Dage veed af at sige, ere af Kong CHRISTOPHER af Beyern i Aaret 1440 givne, og indeholde 38 Artikler, hvoriblant disse ere: ”Om Udbuds Penge. Straf for dem som ihielslaaer eller saarer nogen inden Byfred. Om Sandemænd. Om Arvkiøb. Om den Skyld som kaldes Lovføring. Om Bardag. Om Arrest for Gield. Giest maae ei kiøbe af Giest uden i St. Kiølds Marked. Borgerne fri for Told overalt i Riget uden i Skanør Marked. Om at værge sig med Kiøns Eed af St. Knuds Gildebrødre. Ingen Borger at stevnes uden for Nørre-Jylland. Om Forprang. Ingen Haandverksmand eller Kiøbmand at bruge Kongens Torv uden at betale Borger Retten. Om Jordskyld. Giester som bliver Vinteren over, at betale Byens Udgifter. Udkommende Kræmere ei at holde sin Kram sal over 3 Dage. Om Udlændinges Gods som dør i Byen. At de deres Enge, Mark, Skove og Fiskerie eie uden al Tiltal. Inge Foged at besvære dem med nogen Forfølgning, uden Byens Befæstning, med Graver og Gader at holde i Stand. I det øvrige stadfæster Kongen dem alle de Friheder, Rettigheder, Privilegier og Naader, som de af hans Forfædre haft have.” Originalen af dette Privilegium, som var paa Latin, er i Aaret 1668 oversat og videmeret. Anno 1442 har Kong CHRISTOPHER atter fornyet Borgerne i Viborg deres Frihed for Told over hele Riget undtagen i Skanør Marked. 1469 har Kong CHRISTIAN I stadfæstet de af Kong CHRISTOPHER Byen givne Privilegier. 1488 paa Rettertinget i Horsens tildømte Kong HANS Borgerne i Viborg den Frihed at fiske i Kronens fri Fiskevand Limfiorden. 1492 Kong HANSES (599) Privilegium, at ingen maa føre Dansk Øl til Viborg. 1494 Kong HANSES Privilegium, at ingen Viborg Borger maa i verdslige Sager stevnes for Kirkens Ret. 1503 Kong HANSES Bevilling om Omgangs Toug og Sandmænd i Viborg. 1504 Kong HANSES Privilegium, at ingen maa stevne en Viborgs Borger uden for Byen. 1505 Kong HANSES Befaling til Borgerne i Viborg, at lade gjøre Plankverk, Haugelukker og gode Steenbroer i Byen og skaffe sig gode Brand-Redskaber. 1505 Kong HANSES Brev, at ingen i Viborg skal bøde for Saarsmaal mere til Kronen end 3 Sagemark. 1506 Kong HANSES Privilegium, at ingen maa bruge Tors i Viborg med Kiøb og Sal, uden han gjøre Byens Tyngde med

andre Borgere, item Ingen maa købe uden for Byen førend det kommer inden for Byens Porte, item Ingen udkommen Kiøbmand maae købe inden for Byens Porte, item Ingen udkommen Kiøbmand maae købe eller sælge paa fire Mile nær omkring deres Bye, og ingen omkring Byen gjøre dem Forprang. 1515 har Kong CHRISTIAN II stadfæstet alle Byens Privilegier. 1520 har Kongens Moder Dronning CHRISTINE forbudet, at ingen maae bygge deres Bode og Krambode uden for Byen, men sælge sine Kramvare inden Byens Porte. 1524 Kong FRIDERIK I med Rigets Raads Raad forbyde Prester og Fogder at brygge Øl, købe Oxer, Honning og andre Ting til Forprang for Viborgs Borgere. 1527 Kong FRIDERIK I befale Borgerne paa deres ege Grunde og Marker at opsøge Møllesteder, og der gjøre Damme og oprette Møller til Byens Behov. 1540 har Kong CHRISTIAN III stadfæstet alle Byens Privilegier. Samme Aar har (600) Kong CHRISTIAN III tiladt Borgerne at flytte Vintmølle hen for Slittrop Søe, samme Søe opfæmme, og nyde til Møllen den Bek Kolbek, som dog halvparten hører Selv til, og fornævnte Mølle med Dam og Damsbond og Vandløb at nyde, bruge og beholde til Byen til evig Tid. 1542 befaler Kong CHRISTIAN III at hvo som køber eller panter nogen Borgergaard i Viborg, skulde lade besætte samme med slig Folk som kan gjøre tilbørlig Tynge og Besværing. 1545 Kong CHRISTIAN III stadfæster en Vedtægt som Viborgs Indbyggere havde gjort om deres Mark-Jorder. 1546 har Kong CHRISTIAN III tilladt borgerne i Viborg, siden de ligge langt fra Søestæderne, at maae handle med fremmede og udlændske Kiøbmænd i alle de andre Kiøbsteder. 1561 har Kong FRIDERIK II stadfæstet Viborgs Byes Privilegier. 1570 Kong FRIDERIK II forbyder Magistraten i Viborg, at besvære geistlige Enker, som sig der nedsætte, med Skat eller Tynge, og at formene dem at bruge Næring og Vieing. 1573 Kong FRIDERIK II tillader, at efterdi Indbyggerne i Nørre-Jylland maae lade hente deres Apoteker-Sager i andre Lande, da maa Philippus Hauichendal i Viborg anrette et Apotek, Samme Aar forbyder Kong FRIDERIK II at, efterdi Capitelet og Magistraten i Viborg havde lade ympe og opfrede tvende Kratte, Bygmands Riis og Skabber Krat, da maa ingen derudi hugge uden Capiteletsog Magistratens Tilladelse. 1578. Kong FRIDERIK II befaler atter, for Fare af Ildebrand, at afskaffe efterhaanden alt Straatag og tække Husene med Tegl. 1584. Kong FRIDERIK II Brev, at efterdi til des i Viborg ikke har været nogen ryddelig Plads, hvor enten almindelig (601) Forsamling eller Axel-Torvs Marker kunde holdes, da giver og forordner Hans Majst. Den Plads, hvor St. Hans Kirkegaard var, til et Torv og Marked der i Byen, og forbyder at ingen maa købe eller sælge noget, som Bønderne indføre, førend det kommer paa bemeldte forordnede Axel-Torv. 1597 har Kong CHRISTIAN IV. Stadfæstet Viborg Byes Privilegier. 1610. befaler Kongen strengelig inden tre Aar at afskaffe alt Straatag der i Byen. 1636 forbyder Hans Majst. Fremmede Kræmmere at opholde sig længere til Mauritiis og Snapstings Markeder i Viborg end 14 Dage. 1648 har Kong FRIDERIK III stadfæstet Byens Privilegier. 1650 Høistbemeldte Konge befaler Borgerne at holde deres Svin i deres Gaarde og ei lade dem komme paa Gaden eller i Marken, hvor de maa optages og inddrives i Hospitalet til de Fattiges beste. 1656 Kong FRIDERIK III. Brev, at det Heste- og Fæ-Marked, som kaldes Mauritiis Dag og være paa Mauritiis Dag fuldendt, og skal de, som have noget at handle med, indstille sig paa Bispegaards Toft der for Byen, og betale Kongens Told til Byfogden. De nyere Kongelige Confirmationer paa Viborg Byes Privilegier ere af 1670. 1702. 1732.

Skiebne og Merkværdighed. Ved Christendommens Begyndelse bliver Byen alt mere og mere bekiendt. I Kong HARALD BLAATANDS Tid, ved Midten af det 10 Seculo, seglede nogle Islændere til Danmark, og opholdte sig om Vinteren i den Kiøbsted Viborg. Formodentlig havde Viborg den Tid antaget den christlige Religion, og disse derfra bragt den første Smag af Christendom med sig til deres Fæderneland; thi der skrives om en af dem ved Navn Gisle, efterat de

vare komne til Island (602) igien, at han aldrig gjorde Afguds-Offet, siden han havde været i Viborg i Danmark. Nogle holde og for, at det bekiendte Mirakel af Poppo, hvorved Kong HARALD blev bestyrket i den christlige Troe, skede i Viborg udi Indbyggernes almindelige Forsamling fra hele Landet. Anno 1042 blev Kong MAGNUS den Gode af Norge paa Viborg Landsting tagen til Konge i Danmark. Efter hans Død 1047 vilde Kong Harald HAARDRAADE draage til Viborg at lade sig hylde til Konge i Danamrk, en maatte igien afstaae fra dette Forsæt. Ved Aar 1065 stiftede Kong SVEN ESTRIDSEN Viborg Biskopdom, og Adamus Bremensis nævner den første Biskop i Viborg Heribertus. Efter Kong SVENS død skede paa Herredagen i Viborg det nye Kongeval, hvorvedvare tvende sterke Partier, af hvilke det fik Overhaand, som var for den afdøde Konges ældste Søn HARALD. Men det varede neppe fire Aars Tid, førend han døde, og den anden Broder KNUD DA PAA Viborg Landsting eenstemmigen til Konge blev udraabt. Anno 1086 da Vendelboerne havde begyndt det store Oprør imod Kong KNUD, drog han først til Viborg, for der at søge Raad og Hielp imod denne Ulykke, men da det var forgieves, forføiede han sig til Slesvig og derfra strax over til Fyen. Da han nu endelig var tagen af Dage i Odense, forsamlede sig Stænderne i Viborg, og toge den tredje Broder Oluf til Konge. Da Kong ERIK Eiegod, efter det bekiendte Raserie, havde foresat sig en Poenitentzreise til det hellige Land, aabenbarede han paa en Herredag i Viborg dette Forsæt for Stænderne, som derover bleve meget bestytede. Kongen døde ogsaa paa Reisen, og, saasnart dette rygtedes i Danmark, lod hans Broder SVEN forskrive en Herredag til Viborg for at lade sig vælle til (603) Konge, men han faldt i Sygdom og døde paa Veien derhen, i hvor meget han end ilede at døe med Konge-Navn. Anno 1147 medens Kong SVEN GRATHE lod sig af Almuen i Jylland paa Viborg Landsting hylde. Disse to Konger laae siden jevnlig til Felds med hinanden, da SVEN gierne beholdt Marken, og til sidst i et stort Feltslag ved Viborg erholdt saadan Seir over KNUD, at han matte rømme Landet. Dette skede 1151. Kong SVEN havde Aaret tilforn, for at drage Indbyggerne i Viborg paa sin Side, skienket dennem i bemelte Feltslag haft fortreffelig Nytte af Viborgerne, men ikkun iblant Fodfolket; thi Rytteriet forstode de sig ikke paa. Kong KNUD gjorde adskillige Forsøg paa at komme ind i Landet igien. Men Kong SVEN, for at have et sikkert Tilflugts-Sted i Jylland, lod Viborg, som hidindtil havde været en aaben Bye, med Jordvolde befæste, og lagde en sterk Besætning derind. Han blev og virkelig i Viborg beleiret af KNUD, men var saa lykkelig i et sterkt Udfald at drive ham paa Flugten. Kongerne bleve derpaa forligte af Keiseren, men SVEN brød Freden, og VALDEMAR siden udi Viborg meglede et nyt Forlig imellem dem. Omsider blev VALDEMAR ogsaa i Viborg, medens SVEN var ude af Riget, udraabt for Konge. Efter det Roeskildske Blodbad 1157 var Viborg det Sted, hvor Kong VALDEMAR I tog sin Henflugt, for at klage sin Nød, og forsikre sig Indbyggernes Troskab og Hielp imod Kong SVEN. Dette lykkedes ham, og ham, og han holdt derpaa til Viborg sit Bryllup med sin Dronning SOPHIA, den Afdøde Kong Knuds Syster. Hvorefter han strax blev ved Viborg angreben af SVEN, (604) som tabte Slaget, og maatte lade Livet paa Graa-Hede. Det synes som Kong VALDEMAR I har elsket Viborg, siden han saa ofte har opholdt sig der, naar han var i Jylland. Udi hans Tid ved 1169 er Domkirken i Viborg bleven færdig, som længe havde staaet i Bygning. Iblant flere Gange var Kong VALDEMAR i Viborg, den Tid det store Forræderie af KARL og KNUD imod ham var blevet aabenbaret, og der imodtog deres Morfader Erkebiskop Eskil, som var kommen udenlands fra. Kong KNUD VI omendskiønt han var kronet til Konge i Faderens levende Live, lod sig dog Anno 1182 paa Viborg Landsting, saavel som paa Urnehoved Ting, give en nye Hyldding, for at være des mere sikker om Indbyggernes og Krigsfolkets Troskab og Tilgivenhed. Nogle Aar derefter, da Biskop Absalon havde vundet en Seir i Pommeren, og forlangede Undsætning, lod Kongen udskrive en Herredag til Viborg, og formaaede Indbyggerne til at gjøre Et nyt Felttog. An

1216 log <kong VALDEMAR II sin Søn VALDEMAR, som ved Herredagen paa Samsøe var udvalt, paa Viborg Landsting hylde til Konge efter sig. 1250 i Begyndelsen af Septembri har Hertug ABEL været i Viborg, og formodentlig da handlet om sin Udvælgelse til Konge. 1252 blev Kong CHRISTOPHER I paa Viborg Landsting udvalt og hyldet til Konge efter hans Broder Kong ABEL. 1253 skal han og i Viborg have ladet sin Søn Erik Hylde. 1286 blev Kong ERIK GLIPPING, som i Finderup Kirke-Lade forvædeligen var myrdet, begravet i Viborg Domkirke. 1313 lod Kong ERIK MENVED til Viborg hos S. Vilhadi Kirke bygge et Slot, kanskee Borgevold, at holde de oprørske Bønder i Tvang med. 1320 blev holden en Herredag til Viborg, hvor Kong CHRISTOPHER II. (605) blev udvalt og hyldet, og da udgav til Stænderne sin Recess, som er den ældste af de Kongelige Haandfæstninger, der nu ere tilovers. 1326 forlænte Kong VALDEMAR af Slesvig Hr. Ludvig Albretsøn med Viborg og Landstinget sammesteds, bydende dennem til Viborg at svare hannem Kronens Rettighed. 1331 var Kong CHRISTOPHER II i Viborg, og da straffede nogle oprørske Bønder, og gav deres Gods til Hr. Stig Andersøn. Efter denne Konges Død, foretog sig hans Søn Hertug OTTO 1334 at inddrage sit Fæderne Rige, men som han med sin Armee var paa Veien til Viborg, blev han paa Taphede strax uden for Byen af Greve Gert angreben, og fangen i Slaget. 1350 uddør den største Deel af Byens Indbyggere i den almindelige Landpest, som kaldtes den sorte Død. 1355 i Junii og Julii Maaneder har Kong VALDEMAR sidder Retterting i Viborg. Ligeledes har han og 1367 in Majo holdet Retterting i Viborg Landsting. Saa har og Kong OLUF i det Aar 1386 holdet Retterting udi Viborg. 1396 har Dronning MARGRETE med den unge Konge ERIK af Pommeren været i Viborg, der holdet Retterting og udgivet en merkelig Constitution for Nørre-Jyllands Indbyggere. 1440 blev Kong CHRISTOPHER AF Beyern hyldet i Viborg paa Landstinget. Anno 1448 Dagen for Mikkelsdag svor Kong CHRISTIAN I paa Viborg Landsting sin Kongelige Eed, og blev af Indbyggerne hyldet til Danmarks Konge. 1466 har Kong CHRISTIAN I i Viborg udgivet sin Constitution for Jyllands Indbyggere. 1467 var Høistbemeldte Konge atter i Viborg, og lod sin Søn Hertug HANS der hylde. 1497 log Kong HANS sin Søn Prinds CHRISTIAN hylde i Viborg. 1501 S. Botulphi Dag er Domkirken i Viborg, St. Hans Kirke, og Byen (606) til største Deelen afbrændt. 1523 holdt Biskoperne og den Jydske Adel en stor Forsamling til Viborg, hvor de forbandt sig imod Kong CHRISTIAN II og opsagde ham Hulskab og Mandskab. Kort efter i samme Aar blev Kong FRIDERIK I hyldet udi Viborg. Som Viborg var en af de første Steder i Riget, der havde faaet Smag paa Lutheri Lærdom, fornemlig ved M. Jörgen Jenssøn Sadolins Underviisning, saa blev her 1526 af Mester Hans Tausen holdt den første offentlige Evangeliske Prædiken. Denne Mand var oversendt fra Prioren i Antvorskov til St. Hans Kloster i Viborg, og da han for sin Lærdom der ikke kunde lides, blev han af Borgemester Peder Hegelund og Borgerskabet i Viborg antagen i Beskyttelse og til deres Prædikant, hvor meget end Biskopen Jörgen Friis fnysede derimod. Borgerne lode slaae Lenker over Gaderne, for ikke at blive overfaldne af Biskopens Hofmænd og Tienere. Biskopen derimod, af Frygt for Borgerne, befæstede Hald Slot og bygde et dybt Fange-Taarn, som han tiltænkte Borgemester Hegelund, Peder Smid og flere af Lutheri Lærdoms Forfegtede, men han var selv den første, som i den kort efter paafulgte Reformation blev sat i dette Taarn, hvilket hannem og en Time forud var spaaet af hans egen Nar. 1536 skal Skipper Clemen, som havde oprørt Almuen mod Kong CHRISTIAN III i Viborg med en Blye-Krone paa Hovedet være henrettet, og Kronen fastslagen pa Domkirkens Muur. Andre berette, at dette skede ved Kolding, og Biskop Peder Villadsen gjør det forige til en Fabel, sigende, at der sidder paa Korskirken en Biskop-Hat, og den tager gemeen Mand for en Krone. 1537 har Kong CHRISTIAN III siddet Retterting i Viborg. 1540 var denne Konge atter i Viborg, og da logerede i Hospitalet, hvor (607) han havde ladet indrette nogle Gemaker og en stor Sal kaldet Danse-Salen.

Og 1542 har han ladet sin Søn Prinds FRIDERIK hylde paa Viborg Landsting. 1552 var hele Adelen i Jylland forsamlet udi Viborg, og med hinanden vedtog at møde det hvert Aar hellig Trefoldigheds Søndag, for at handle om deres egen Velfært og Privilegiens Holdelse, og at bilegge indbyrdes opkomne Tvistligheder. Samme Aar har Kong CHRISTIAN III igien holdet Retterting i Viborg. 1567 den 16 Maja blev en stor Deel af Viborg ved ulykkelig Ildsvaade lagt i Aske, Domkirken meget beskadet og Klokkerne smeltet, hvorefter 1569 blev befalet at tække Husene med Tegl og ikke med Straa-Tag. 1584 den 12 Junii lod Kog FRIDERIK II sin Søn Prinds CHRISTIAN med stor Solennitet hylde i Viborg, hvilket skede paa nye Torvet, hvor St. Hans Kloster og Kirken før havde staaet. 1610 blev Kong CHRISTIAN IV. Søn Prinds CHRISTIAN hyldet i Viborg. 1616 tog Byen igien stor Skade af en hastig Vaade-Ild. I DE Krigs-Tider, som indfaldt 1627 1643 og 1658, er Byen af de Keiserlige, Svenske, Polske og Brandenburgske Tropper hart bleven medtagen, og har da de store Generaler, Tilly, Schlich, Strozi, Torsenson, Montecuculi, Kerinschy, og selv Churfyrsten af Brandenburg FRIDERICH WILHELM den store i Viborg haft deres Hoved-Qvarteer. Den sidste Kongelige Hyldning i Viborg skede 1654 da Kong FRIDERIK III lod sin Søn Prinds CHRISTIAN, som da logerede i Bispegaarden, erklære for sin Successor i Regieringen. Omendskiønt Viborg saa ofte og følelig af Ild og Fiender havde været hiemsøgt, og end mere tabt, ved det de Kongelige Solenniteter og Adelen store Forsamlinger efter Souverainiteten ophørde, hvorved Byens gamle Herlighed syntes (608) aldeles at ville forsvinde, saa begyndte den dog igien nogenledes at komme paa Fode, og tage til i Velstand, indtil 1726 den 25 Julii, da en forskrekkelig Ildsvaade, som overgik alle de forige, i mindre end 24 Timer fortærede de beste og fleste, saavel Adelige og Borger-Huse, som publice Bygninger, Domkirken, Sortebrøde Kirke, Bispe-Residentzen, Raadhuset, og fast den største Deel af Byen, saa at meget lidet blev tilovers af Privates Huse, og af offentlige aleneste Graabrødre-Kirke og Domhuset, hvor Landstingets Protocoller og Documenter forvaredes. Nogle faa øde Pladser ere endnu Vidne om denne store Ødeleggelse, ellers er Byen, ved Kongernes Naade og Indbyggernes Vindskibelighed, igien Tid efter anden bleven meget vel opbyggt.

Kirker. Hvor mange Kirke Viborg har haft før Reformationen, er ikke afgjort. Men at der jo har været et anseeligt Tal, saavel af Sogne-Kirker, som af Kloster-Kirker, og endeel Capeller, det er uden alt Tvil. M Christen Eriksen opregner 12 Sogne, og 21 Kirker og Capeller. Men som nogle af de opregnede synes noget mistænkte og med hinanden confunderede, vil man her kortelig navngive saa mange af dem, som kan bevises at have været til. (1) *Sanctæ Mariæ* eller Vor Frue Kirke, anlagt hos Klosteret af samme Navn, og bygt i det 11te Seculo under CANUTI MAGNI eller hans Sønners Regiering. Om denne Kirke, som siden er bleven Stiftets Cathedral og Dom-Kirke følger siden udførlig Efterretning. (2) St Hans Kirke, hørde til Klosteret af samme Navn. Ved Reformations Tiden var denne Kirke en af de første i Viborg, hvor Mester Hans Tausön og de andre Evangeliske Lærere prædikede for Borgerne. 1527 gav St. Hans Kirke i Skat (609) til Kongen 10 Lod Sølv. Siden tillod Kong CHRISTIAN III 1552 at Landstinget der maatte holdes. Men 1578 befalede Kong FRIDERIK II at denne Kirke skulde nedbrydes, og 1584, at Kirkegaards Pladsen skulde jævnes og brolegges til Prindsens Hyldning, og siden være og blive et Torv. St. Hans Gade og St Hans Port har beholdet Navnet af St. Hans Kirke og Kloster. (3) St Mikkels Kirke en af de ældste Kirken. Anno 1159 blev St. Michaelis Kirke i Viborg, som før havde hørt Dom-Capitlet til, skienket de Arme til en Hospitals-Kirke. 1440 var Hr. Peder Mathiesen Forstander i St. Jørgens Gaard og Prest til St. Mikkels Sogn. Udi forrige Seculo bleve endda mange fattige Folk jordede i den øde St. Mikkels Kirkegaard. Af denne Kirke heder endnu St. Mikkels Gade, og St. Mikkels Port, hvor uden

for Kirken har ligget. (4) St Peders Kirke er og meget gammel, skal have ligget nederst i den Gade nye Bradpande, hvilken derfor ogsaa heder St. Peders Stræde. I et Document af 1224 nævnes en Prest til denne Kirke, Nicolaus Rectore Ecclesiae Sancti Petri Vibergis. (5) St. Drottens eller Trinitatis Kirke, uden Tvil en af de ældste Kirker i Byen, men derom er dog ingen ældere Efterretning ved Haanden end af 1524 da Sanctæ Trinitatis Kirke i Viborg findes at have været i Restantz for 10 Mark af de Kongelige Skatter og 1527 har denne Kirke udgivet i Skat 15 Mark Danske. 1552 har Kong CHRISTIAN III undt og givet Mester Anders Skovgaard, Erkedegn til Domkirken, Sancte Drottens Kirke i Viborg, med Kalk, Steen og Tømmer, samt Kirkegaarden, til arvelig Eie. Den skal have ligget østen for Lønnes eller Leonis Kilde, der hvor Rector Schive for endeel Aar siden boede. (6) St. Nicolai Kirke, var iblant (610) de øde Kirker ved Reformationens Tiden. 1529 har Kong FRIDRIK I undt og forleent Mester Hins Tausen Prædiker i Viborg et Huus, som stod paa Sr. Nicolai Kirkegaard i Viborg. Denne Kirke har formodentlig ligget stax østen for Domkirken, i en liden Gade kaldet St. Nicolai Stræde. (7) Sortebrødre Kirke, (8) Graabrødre Kirke, som hørde til Klostrene af samme Navne, ere endnu begge til, og bliver ret nu hver for sig beskrevet. (9) St. Mathis Kirke laae paa det Sted, hvor Hiul-Torvet nu er. Udi Regnskaber af 1641 kaldes denne Plads St. Mathis Kirkegaard, og har St. Mathia Gade og St. Mathis Port endnu Navn deraf. I et Document af 1307 nævnes Ecclesia beati Mathei in Wiburg. (10) St. Boels eller Sancti Botulphi Kirke nævnes i et Document af 1304 og hørde til Klosteret af samme Navn. (11) St. Mogens Kirke nævnes i et Document af 1476 da Hr. Laurids Butz var Prior dertil. Anno 1524 har Sancti Magni Kirke staaet i Restantz for 20 Mark af de Kongelige Skatter. Deraf har St. Mogens Gade, hvorved Kirken har ligget, og St. Ibs Port, endnu kaldes. Af denne Kirkes Taarn stod endda i CHRISTIANI IV. Tid et Stykke, hvori Stormklokken hængde, men paa Magistratens Ansøgning tillod Kongen, at de maatte nedtage Klokken af St. Ibs Taarn og hænge den i Nørre Taarnet af Domkirken. (12) St. Mortens Kirke synes og have været en gammel Kirke, og var af de ved Reformationen forfaldne (611) Kirker. 1524 anføres S. Martini Kirke i Viborg udi Restantz for 10 Mark af de Kongelige Skatter. Denne Kirke har ligget imellem Lønnestræde og St. Villadses Gade. (13) St. Villadses Kirke, om denne vides intet, uden at RESENIUS paa sit Kart over Viborg anviser dens Plads at have været paa Hjørnet af bemelte St. Villadses Gade og St. Villadses Kirke-Stræde eller Riddergaden. (14) St. Jørgens Capel, uden for St. Mikkels Port, har hørt til det da værende St. Jørgens Huus eller Hospital, Stedet kaldes endnu Capel-Bakken. (15) St. Laurids Capel har ligget uden St. Mogens Port, Stedet heder endnu St. Lauridses Lykke. Anno 1528 fik Jens Nielsøn Vicarius Kong FRIDRIK I Brev, at han paa Livs-Tid maatte beholde Sancti Laurentii Capel uden for Viborg med Kirkegaarden at bruge til sin Nytte. Disse ere de nogenledes tilforladelige Kirker og Capeller i Viborg udi Byens gamle Velmagt før Reformationen. Men foruden dem, opregner M. Christen Eriksen endnu, (16) St. Stephans Kirke, som skal have ligget i St. Ibs Gade lige vester for Borgevold, (17) St. Margaretæ Kirke, (18) St. Bodilds Kirke, (19) St. Rols eller Rudolphi Kirke, som skal have ligget i Over-Enden af Bradpane, (20) og (21) Tvende unavngivne Kirker, hvoraf den ene skal have ligget i St. Mikkelsgade, den anden neden for Skolebakken. Af disse sidste 6 Kirker har maaske nogle været til, som man behøver nærmere Oplysning om, men nogle af dem kan man tvile om. Saaledes har St. Bodilds Kirke vel ingen anden været end S. Botulphi Kirke, ligesaa er vel og St. Rols eller Rudolphi Kirke kommen af en urigtig Læsning i Steden for St. Boels eller Botulphi Kirke, og siden St. Margaretæ Kirke, siges at have ligget ved Reebslagerens (612) uden St. Mikkels Port, saa er det vel en Feiltagelse i Steden for St. Mikkels Kirke, hvis Plads der endnu vises. Denne Fortegnelse viser, naar man undtager Capellerne og dem af Kloster-Kirkerne, som ei vare Sognekirker, at Tolv-Tallet paa de gamle Sognekirker rigtigt kan komme ud. At der ellers

under Reformationens Begyndelse vist har været 12 Kirker i Viborg, siger udtrykkelig et Manuscript om Franciscaner-Munkenes Uddrivelse af Klostrene, som ved samme Tid er skrevet. Men fordi de fleste da allerede vare øde og forfaldne, Messer og Siælegaver ophørde, og de havde intet at holdes vedlige af, befalede Kong FRIDERIK I. 1529, at alle unyttige Kirker og Capeller i Viborg skulde nedbrydes, og at Menighederne skulde holde Sortebrødre Kirke og Graabrødre Kirke for deres Sogne-Kirker. Af alle ovenmeldte Kirker ere nu alene til overs og i Brug efterfølgende tre Kirker.

Domkirken. Domkirken, indviet St. Mariæ til Ære og kaldet i gamle Dage Vor Frue Kirke, Ecclesia cathedralis beatæ Mariæ virginis in Wiberg, var bygt ikke meget længe efter Christendommens Begyndelse, tillige med et Kloster af samme Navn, hvorom mere siden, og er en af de ældste, om ikke den allerførste Kirke i Viborg. Da Viborg Biskopdom ved 1065 af Kong SVEND ESTRIDSÖN var blevet oprettet, er denne Kirke bleven udset og bestemt til Stiftets Domkirke eller Biskop-Sædets Cathedral og Hoved-Kirke. Men da dens første Bygning befandtes at være for liden og uanseelig til saa stor en Titel og Rang, blev de i det følgende Seculo, under Kong NIELSES Regiering, ved 1128 og derefter langt større og herligere fra Grunden ombyggt, og Munkene, som først havde været Benedictiner, siden Augustiner, forvandlede til et Collegium Canonicorum, hvilket efterhaanden (613) kom til at bestaa af 3 Prælater, Præpositus, Archidiaconus, Cantor, og 12 Caniker, hver med sit Præbende forsynet, og havende under sig Vicarier, som opvartede den daglige Alter-Tieneste. Biskop Nicolaus har, som menes, 1169 fuldført Domkirkens Bygning, eller i det mindste tilbygt noget, og kanskee stiftet det store St. Kiels Capel ved Kirkens nordre Side. Ligesom og den Hellig Aands Capel siden og kanskee længe efter ved den syndre Side er tilbygt. Her vare og et Vor Frue Capel og et St. Annæ Capel, om ikke flere. Af Altere var her i de Catholske Tider en Mængde, hvoraf følgende ere bekiendte: Høie Alter, for hvilket Biskopen selv sang Messen, stod bag ved det rette Alter, som 1542 blev sat bedre frem i Choret, St. Annæ Alter, i St. Annæ Capel, som kaldtes Prestegilde-Alter. St. Kiels Alter i St. Kiels Capel. Hellig Kors Alter. St. Hans Alter, Altare sancti Johannis Baptistæ. St. Peders Alter. Mariæ Magdalenæ Alter. Birgittæ Alter. Alle Helgens Alter. Mariæ Magdalenæ Alter. Birgittæ Alter. Alle Helgens Alter. Vor Frue Alter i Vor Frue Capel. St. Butolphi Alter. St. Vilfadi Alter. Guds Legems Alter i Hellig Aands Capel, stiftet af Niels Clemensön, til hvilket Alter og Vicarie Kong II tillagde og incorporerede Kronens Kirke udi Skive. Udi denne Kirke forvaredes forud mangfoldige Reliquier og Helgens Levninger. Som en sær Helligdom giemmes her for Ildebranden St. Villadsen Skrin, med hans Been og Reliquier, som før Reformationen havde formodentlig haft sit Sted i St. Villadses Kirke, men nu med Domkirken gik op i Røg 1726. Om denne Helgens Levnet og Mirakler havde M. Christen Tychonius (614) seet en Bog paa Pergament, skreven ved 1320. I St. Kiels Capel var at see St. Kiels Ark ganske forgyldt, med denne Helgens Been og Aske, som først hængde under Hvælvingen i forgyldte Lenker, hvilken aarlig blev baaren i Procesion omkring paa Gaderne, men efter Reformationen indtil Ildebranden stod bag Alteret i Domkirken, og der opbrændte. I dette Capel var Lys antent baade Nat og Dag, indtil det i Kong CHRISTIAN III Tid blev slukket. I samme Capel siges Kog SVEND GRATHE, EFTERAT HANS Lig var forflyttet fra Capellet ved Graamose, at skulle være begravet. Bemeldte St. Kiels, Sanctus Ketillus var Viborg Stads og Stifts Skyts-Helgen. Han var ikke Biskop, som nogle have troet, men først Canik og siden Provst i Capitelet, og skal 1151 udi St. Margareta Kirke i Asmild have faaet en voldsom Martyr-Død, hvorforre, saavel som for hans hellige Levnet og Mirakler, han 1188 blev af Paven canoniceret. Inder Altergulvet er en herlig Kraftkirke, hvor Prælater og Canikerne forud hver Nat fra Klokken

3 til halv 6 om Morgen holdte Vigilier og Siælemesser over Kong ERIK GLIPPING, som i Finderup 1286 blev ihjelslagen, og kort tilforn 1281 ligesom af en Spaadoms Aand havde skienket endeel Gods til Viborg Domkirke for Messer og Vigilier at holde. Denne Latinske Guds-Tieneste, som siden kaldtes Vaadesang, blev endog længe efter Reformationen vedligeholdet indtil 1630, da den med Kongelig Tilladelse blev forvandlet til en Chorsang af 12 Disiple, hvilken atter vedvarende til 1684 og da blev reent afskaffet. Oven over Kraften, bag Alteret, var høibemelte Kong ERIKS hvælvede og en Alen over Jorden ophøiede Grav, hvorudi han laae i en Ege-Kiste med Blye overtrekket, og havde hos sig sit Sværd (6159) og en Sølv-Æske med Sacramentet. Alt dette opbrændte 1726. Men Kongens Grav er dog igien efter Ildebranden, med en Inscription af Biskop Trellund, paa nye oprettet, see Marm. Dan. T. II pag. 191 192. Convent-Huset i Kirken var fuldt af gamle Brevskaber i store Kister, hvilke Biskop Deicman lod udtage, da Stedet blev solgt til Etatsraad Poulsons Begravelse, og lod Archivet og det nye Conventhuus indrette, hvor det Høie Alter stod. Men hele Archivet og de fleste Stiftets Documenter opbrændte ulykkelig 1726 til ubodelig Forliis for Landets Historie. Anno 1503 slog Lynild ned og næsten afbrændte Domkirken, saa at Biskopen, ved at deele Aflad nu, maatte smale Penge til dens Istandsettelse. 1567 mistede Kirken ved Ildebrand Taarne, Spire og Klokker, men blev indvendig conserveret. Hvorfor Kong FRIDERIK II forærede dertil de tvende største Klokker, som fandtes i Vestervig Klosters Kirke, og ti Tylter Ege-Tømmer af Silkeborg Skove. Men ingen Ulykke har overgaaet den sidste Ildebrand 1726 som fortærede heele Kirken baade ud- og indvendig, med alt det den indeholdte, undtagen endeel underjordiske Begravelser. Kirken var indtil langt hen i forrige Seculo fuld malet med Adelige Vaabener og andre Zirater, men ved en ny Kalkning 1634 bleve de alle udslettede. Den CC Altertavle var foræret 1614 af Kield Krabbes Enke-Frue Christentze Juul til Stubbegaard, hvorom findes CHRISTIAN IV Bevilling 1613 at den Tavle, som da stod paa det Alter, som Frue Christentze havde ladet gjøre, igien at opsettes paa det Alter neden for Choret. Domkirken er nu, som for, en stor og zirlig Bygning, strax efter Branden igien fra Grunden opført, og (616) højtidelig indviet 1728. Den har to anseelige Taarne, med Kupler paa i steden for høie Spire som tilforn var, deri tre Klokker, den største i syndre Taarn kaldet Høitids-Klokken, den mellemste Prædikens Klokken, den mindste Tolv-Klokken, alle skienkede af Kong FRIDERIK IV OG STØBTE 1730 AF m. Casp. König Dantiscano, deres Inscriptioner læses i HOFMANDS Fundatzer T. III. Pag. 222 og T. X. Append, Vib. Pag. 5 I det nordre Taarn hænger Storm-Klokken. Uden paa dette Taarn, ved 30 Allen fra Jorden, sidder en stor Steen, hvori er udhuggen en Lindorm, under hvis Fødder synes et Creatur at ligge, samme menes at være Byens Vartegn. Kirken er indvendig anseelig, Altertavlen given af Kong FRIDERIK IV. er meget smuk, og ligeledes Orgelverket, bekostet af Biskop Trellunds Stiftelse. Bag paa Altertavlen findes Biskopernes Navne baade før og siden Reformationen, saavel som Lutheri og Bugenhagii Effigies. Prædikestolen af rart Bildhugger-Arbeid. Daaben indlukt, med et stort Sølv-Døbefad, givet 1760 af Stiftamtmand Caspar Herman von Heinen. Den store antiqve Messing-Bogstool eller Klove, med sex Arme til Lys, der staaer paa 3 Løver, midt i den store Gang, er given 1494 udi Biskop Niels Globs Tid, Hr. Peder Povlson Canik lod den i Lybek ved Diderik Rob forfærdige. Paa Kalken staaer, at 1655 gav Werner Parsberg til Sødal til Domkirken en forgyldt Credentz-Kalk, da den forrige blev bortstaalen, 1675. Patenen er samme Aar 1675 given af Landsdommer Peder Lerke. Paa vestre Side af den store Kirke-Port sad en sort Steen, hvorpaa læstes, at Kong FRIDERIK II 1584 da han lod sin Søn hylde, havde ladet denne Port bygge. Samme Steen (617) lod Stiftamtmand With flytte til den østre Side ind til Kirkegaarden, og i dens Sted paa den vestre Side ud til Gammel-Torv indmure en nye udhuggen Steen med Kong FRIDERIK V og Dronning LOVISES Navne, samt en Dansk Inscription og

Aarstal 1749. Paa Skriftestolen, som var før Ildebranden stod: Dns. Johannes Nicolai de Avensberg, Helena Domini Petri Munks Dotter, med deres Vaabener. Denne Jens Nielsön til Avensberg var en Lövenbalk og Landsdommer i Jylland i Dronning MARGRETES Tid, det var ham som ihjelslog Jens Brok af Clausholm. Paa Degnestolene stod Biskop Niels Friises Vaaben og disse Latinske Vers.

M. D. cum primo quasi summo prorsus & imo
Hæc domus usta suit, plurima damna luit,
Botulphi festo Viberg perit igne molesto,
Christiani nato Rege Johanne dato.
O Ketille bone, noster reverende patrone, &c.

I Viborg Domkirke fandtes for Branden en Mængde af skønne Epitaphier og Ligstene, som mest alle forgik i Ilden, dog var og længe tilforn de ældste Monumenter af Tidens Ælde fortærede. Det er ikke at tvile paa, at jo alle Biskopperne før Reformationen har været her begravne, dog var intet til overs uden en Ligsteen over Biskop Niels Glob som døde 1498. Man veed og, at Biskop Gunner, som døde 1251 var begravet der i St. Kiøls Capel. Af Biskopperne efter Reformationen: M. Kiøld Juul begravet i Hellig Aands Capel. M. Peder Thögersen død 1594. M. Niels Arctander død 1661. Biskop Hans Vandel død 1641. D. Johan Bartscher død 1661. D. Sören Glud død 1693. D. Henrik Gerner død 1705. Fordum blev en stor (618) Deel af den Jydske Adel i denne Kirke begravne, og paa deres Ligbegængelse giort store Bekostninger. Saa mange af dem, som man veed, ere følgende: Hr. Johan Lembek og Frue Jutta, som levede i Kong VALDEMARS den sidstes Tid og døde efter 1360. Deres Epitaphium som var af Messing, blev 1588 indfattet i en Træ-Ramme og giort til Domkirkens store Dør. Iver Juul død 1568 og hans Frede Palle Juul. Kloster-Jomfru Kirstine Mads Dotter af Torstedlund død 1577 Jens Munk død 1528 og Frue Anne Kruse død 1534. Frue Karen Rosenkrands og hendes Søn Ludvig Munk til Dalsgaard 1535. Mester Niels Friis Cantor i Capitelet død 1557 og Frue Anna Hög død 1545 M. Anders Skovgaard Erke-degn, hvis Ligsteen Raadmand Jacob Hasse 1665 kiøbte og satte derpaa en nye Inscription over sig og Familie. Erik Kaas til Lindberggaard død 1594. Kiøld Krabbe til Brusgaard død 1612 og Frue Kirsten Juul. Henrik Belov til Spøttrup. Mogens Kaas til Krabbesholm og Frue Karen Sehested med hendes anden Mand Jörgen Seefeld til Visborg, og denne første Frue Barbara Friis død 1638. Tyge Kruse til Stenalt 1649. Niels Sehested til Bekmark død 1627 og Frue Birgitte Brahe, samt hendes anden Mand Hans Caspar von Reibnitz død 1635. Jens Juul til Lindeberg død 1636 og Fr. Ide Giøe død 1654. Deres Gravskrift stod paa en Sølv-Tavle som var opsat paa Pillen under Hvælvingen i Choret, blev bortstaalen 1707. Ebbe Ulfeld til Urop død 1654. Mogens Hög til Todbølle død af sit Banesaar i Slaget ved Nyborg 1659. Malte Sehested til Ryhave og begge hans Fruer Sophia Brahe og Margrete Retz. Rigets Raad (619) Niels Krag til Trudsholm død 1650 og Frue Jytte Hög død 1659. Af andre bekiendte Folk og borgelige Familier, havde her deres Hvile-Sted: Mester Hans Mikkelsön Mönboe, Canik i Viborg, som havde været Kong II Hof Prest i hans Landflygtighed, døde 1557 hans Hustrue Clare Ambrosii døde 1562. D. Johan Bentzon Kong CHRISTIAN IV Livs-Medicus død 1595. Borgemester Morten Hvas. M. Töger Mortensen Hvas. M. Peder Hög Lector og Canik død 1603. Raadmand Sören Mortensön Hegelund død 1600. D. Hans Paludan Dronning DOROTHEÆ Liv-Medicus og Erke-degn i Viborg død 1615 77 Aar. M. Wilhelm Paludan død 1634 D. Johan Christopher Creutzhauer Medicus Practicus i Viborg, af hvis Legato den forige Font i Domkirken 1697 var forfærdiget. M. Peder Steen død 1602. M. Laurids Trane. M. Peder Hög død 1603. M. Jens Blok. M. Hieronymus Justi, Dansk Poet og Sogneprest til Graabrødre-Kirke død

1607. D. Peder Iversön død 1629. D. Christen Schytte Medicus Practicus i Viborg død 1650 63 Aar og hans Hustrue Margareta Grubbe død 1656. Henrik Molderns Borger i Flensborg død i Viborg 1631. Magt Otte Christian Blichfeld Rector. Raadmand Just Bomand død 1646. Raadmand Jens Pedersen Bering. Jens Jensen Bering. Raadmand Sören Jensen Bering, og mange flere baade Geistlige og Verdslige. Men af alle disses Lig bleve de fleste med Kirkens opbrændte. For at forekomme Uordener, blev 1755 holden en Commission over Domkirkens Begravelser, og bleve da følgende, som deels af Ilden var sparede, deels siden tilkomne, ved Magt kiendte for Familierne. Bag Alteret: Udi No. 1 General-Major Gregers Daa til Lundbek, som blev i Slaget ved Gadebusk 1712 Hans Frue Jeanne Marie Riise (620) Friherrinde af Rýssensteen, hans Fader Voldemar Daa til Borrebye død 1691 75 Aar, Oberst-Lieutenant Christian Kruse død 1729 44 Aar, og Frue Kirstine Susanne Juul død 1728. No. 2 Etatsraad og Landsdommer Matthias Poulson, og Svigersøn Oberste Vinding, deres Begravelse, hvor Brev-Kammeret før var. I Kraft-Kirken ere 8 hvælvede store Begravelser: No. 3 Mogens Kaas til Krabbesholm og Frue Karen Retz 1709. No. 4 Jörgen Sehested til Visborg. No 5 de Duers Begravelse. No. 8 vides ei. No 7. Margrete Hög Major Ove Geddes til Dalsgaard, Major Hög og Frue Dorthe Gedde til Dalsgaard. No. 9 vides ei. No 10 Mette Hög til Vang og flere. No 11 Landsdommer Lælius. No 12 Kield Krabbe. No 13 Provst Tychonius. No 14 Biskop Johannes Trelund død 1735. No 15 Otte Marsvin til Trudsholm. No 16 Hans Pdersen Bötcker død 1713 hvis Enke Anne Jens Dotter siden blev gift med Etatsraad Poulson. No. 17 Ober-Secreterer Christian Möincken, og Moder Justitzraad Henrich Möinichens Enke, og Syster Justitzraad Kierulfd Enke. Under Capellanens Skrifte-Kammer: No. 18 Biskop Vilthagen. No 19 Etatsraadinde Krabbe til Bierg, Knud Gedde til Vadskegaard, og Ritmester Oluf Krabbe paa Bierg 1702. Under Fonten: No 20 Justitzraad og Landsdommer Peder Lerke til Lerkenfeld død 1699. No 21 Niels Krag til Trudsholm. No. 22 Apoteker Daniel Friedenreich. No 23 Lector Sören Paludan. I syndre Gang: No. 25 Biskop Peder Villadssön. No. 26 Rector Jens Julbye. No. 29 Borgemester Claus Christensen Stamfader til de Reenberger død 1671. No 28 M. Niels Skive Rector død 1733. No. 29 Apoteker Bödker. No 30 Borgemester Ravn (621) I den store Gang: No 31 Elsebet Dyre død 1724. Vibeke Rødsteen 1726 No. 32 33 34 opfyldte med Jord. I Tvergangen: No. 36 Jomfrue Rhode. Imellem begge Taarnene: No. 37 Frue Birgitte Sehested til Villestrup, Major Friderich Sehesteds til Ryhave Enke, lod 1753 istandsette Malte Sehesteds Capel, til hvis Vedligeholdelse han 1663 gav 250 Rdlr. Under det Nørre Taarn: No. 38 bekostet 1665 af Kield Krag og Frue Sophia Krabbe, deri deres Dotter-Søn Etatsraad og Landsdommer Iver Nicolai Sehested død 1752 73 Aar, gift med General-Major Schwaneweides Dotter, Cancellieraad Benzons Enke til Havnøe. Her er og begravet Frue Anne Christence Rosenkrands, gift først med Capitain Iver Krabbe, siden Etatsraad Arnoldus Christian Dyssel, døde 1739 63 Aar. Efter Kongelig Rescript af 1636 1686 og 1724 henhører til Domkirkens Menighed Adelen, Characteriserede, Geistlige og Preste-Enker, som i Viborg ere boesiddende, med deres Betientere.

Sortebrødre Kirke. Sortebrødre Kirke, eller Synder Sogns Kirke, hørde til det i gamle Dage derhos liggende Sortebrødre- eller Dominicaner-Kloster, men blev efter Reformationen af Kong FRIDERIK I gjort til en Sognekirke. Taarnet, som var bygt 1696 og hvortil den første Steen var lagt af Sognepresten Mag. Christen Eriksen, mistede alene i Branden sit 1702 opsatte Spir og Overdeel, saa det nu er kuldet. Begge Klokkerne ere støbte 1728 af Caspar Köning. Ellers afbrændte hele Kirken i den store Ildebrand den 25 Junii 1726 men er ved Kong FRIDERIKS IV. Naade strax igien anseelig bleven opbyggt, og indviet af Biskop Trelund den 24 Junii 1728. Altertavlen af kunstigt Bildhuggerverk, given af Høistbemelte Konge, som før skal have staaet i (622) Frideriksborg Slots

Kirke, er sterk forgyldt, og 1735 zirligen stafferet paa Menighedens Bekostning, som og har skienket et nyt Uhrverk til Kirken, og ladet Daaben indrette. Prædikestolen af Bildhugger-Arbeid, malet og forgyldt, har Kirken selv bekostet, saavel som og et skjønt Orgelverk, som blev indviet 1744. Stolene smukt malede med Bibelske Sindbilleder og Sprog. Kalken er af Sølv, foræret af Handskemagerne i Sognet. Vinkanden og Patellet af Sølv, bekostet af Kirken. En stor Lysekrone given af Thomas Biering i Randers. Fire mindre Lysekroner bekostede af nogle i Menigheder. Et Par store Metal-Lysestager til Alteret givne af nogle i Menigheden. Et Par store Metal-Lysestager til Alteret givne af Laurids Nielsen Kræmer. Til denne Kirke var den bekjendte Broder Thöger, Tausens troe Medhjælper, den første Evangeliske Sogneprest, som havde været Munk i Korsbrødre eller St. Hans Kloster, og erfor førde i sit Vaaben et Kors med et raget Munke-Hoved oven paa Skioldet. Han giftede sig med Anne Peders Dotter, som og havde været i Kloster, og var Fader til Biskop Peder Thögersön, som brugte samme Vaaben formeret med en Slange, hvoraf Conferentzraad Niels Slange, som var en Descendent, optog dette Tilnavn. Paa en gammel Skriftestool her i Kirken stod tilforn en af T. og A. sammensat Figur, som betydede Thöger og Anna med bemeldte Vaaben hos, hvilken giver nogen Tvil om den mening, at Broder Thöger skulde være af den Familie Lövenbalk, hvis Vaaben var en opreist Løve paa to Bielker. Hr. Thöger døde 1544 og hans Enke giftede sig igien med Hr. Morten Hvas. Af disse tvende Mænd er, ved en vidtløftig Efterslegt, de tvende Navne Thöger og Morten i Viborg blevne meget almindelige. I nyere Tider har den berømmelige M. Christen Eriksen været Sogneprest i Sortebrødre Kirke, som havde for (623) at giøre en Beskrivelse over Viborg, hvoraf man har den liden Extract trykt 1727 men han døde derover 1711 og hans giorte Samlinger havde det Uheld i Byens Ildebrand 1726 at blive spolerede og til deels forlorne. Han paa egen Bekostning lod sette et Spir paa Taarnet, Kirken indvendig staffere, og indlukke Choret med Messing-Pilarer.

Graabrødre Kirke eller Nørre Sogns Kirke hørde til Graabrødre- eller Franciscaner-Klosteret, indtil den i Reformations Tiden, da de andre gamle Kirker afgik, blev Indbyggerne anviist til en Sognekirke. Denne Kirke er bleven frelst og uskadt i de tvende store Ildebrande 1567 og 1726 i hvilken sidste Sognepresten Hr. Ernst Samuel selv, med tiltagne Folk, slukkede det allerede antændte Klokkeverk og næst Gud lykkelig reddede Kirken. Paa en Steen uden for den syndre Kirkedør vesten Vaabenhuset skal M. Hans Tausen 1526 under aaben Himmel have holdet sin første Lutherske Prædiken i Viborg. I den Henseende er Kirken, ved Kongens Naade, Indbyggernes og det ganske Lands Hielp, 1781 bleven ziret med et smukt Taarn, tækket med Kobber, og fik tillige en nye stor Klokke. Tilforn havde den intet Taarn, men den tvende Klokker hængde paa vester Ende i Gavlen. Paa den ene Klokke staaer, at den er given 1638 af tvende Sognemænd H. S. J. og A. H. S. Ellers var denne Kirke, næst St. Hans Kirke, den første i Viborg, i hvilken den Evangeliske Lærdom prædikedes, og, endskiønt, Munkene gjorde al den Modstand de kunde, aabnede dog Borgerne Kirken med Magt for deres Prædikant, og hørde der paa nogen Tid under Gevær Aftensangs Prædikener, indtil Kong FRIDERIK I gav dem baade denne og Sortebrødre Kirke til Sognekirker. 1657 blev giort til Kirken en nye udbygning, kaldet (624) Kors-Kirken, hvorunder ere 10 hvælvede Begravelser med en lang hvælvet Gang imellem. Er ogsaa tilbygt et smukt Læsekammer, hvori hænger en stor Tavle med Sognepresternes Navne siden Reformationen. I denne Kirke holdt de andre tvende Menigheder i nogle Aar deres Guds Tieneste, indtil deres egne Kirker bleve opbygte, hvorom af M. Tychonio er sat en Inscription omkring Stolene under Taarnet, hvilket han 1730 til Taknemmelighed for fire Aars Huuslye lod stafere. Altertavlen er gammel og uanselig. Daaben 1706 stafferet af Sognepresten M. Morten Rhodes trende Døttre. Paa

Prædikestolen af gammeldags Bildhugger-Arbeid staaer 1615. Paa Orgelverket, som er opbyggt 1664 og sidst repareret 1744 staaer Borgemester Peder Pedersön Berings og fleres Navne. Paa Degne-Choret eller Pulpituret, hvor Skolen sidder, staaer da værende Biskops, Provstes, Presters, Magistrats og fornemste Borgeres Navne med Aarstal 1623. Neden i Taarnet staaer paa Væggen malede fire gamle Adelige Vaabener. I Kirken hænge tre smukke Lysekroner, af hvilke den mellemste er dobbelt med 20 Arme, en af de andre med 8 Arme er given 1696 af Christen Ugelriis og Johannes Eriksön. Fra de Catholske Tider findes her et smukt udarbejdet Røgelse-Kar af Malm. Paa et Skab i Choret, hvor Messeklæderne giemmes, staaer et gammel Aarstal, som man i nyere Tider har læst for 1726 og taget for en Spaadom om Byens Ulykke i dette Aar. Men uden Tvil er det 1526 thi i gammel Munkeskrift ligner et 5 Tal det nu brugelige 7. Af Epitaphier findes her: Et over Borgemester og Landstings-Hører Gunder Christensen Grön. Et over Borgemester og Tolder Matthias Knudsön som døde 1695. Et over Hospitals Forstander Peder Pedersön Hög som døde (625) 1680. Et over Jacob Wikrat af Hamborg, Apoteker og Chirurgus død 1577. Ligstene findes her adskillige, saasom, over Broder Hans Knudsson Gardian i Graabrødre Kloster, som døde 1506 og vidste sin Dødstid 27 Aar forud. M. Michel Nielssön Hospitals Forstander. Anders Skytte Stedets Sogneprest død 1592. Raadmand Peder Jenssön Bering, som døde 1591. Borgemester Peder Pederssön Bering og Hustrue Marens Vitus Dotter Brun, Forældre til den berømte Vitus Bering. Raadmand Henrich Gladebek som levede 1620. Sivert Ottesen Hark Borger i Viborg død 1671. Anders Borup død 1674 og flere. Men den rareste Ligsteen er den, som ligger uden den syndre Dør paa Kirkegaarden, paa hvilken M. Hans Tausen prædikede, som er lagt over den bekjendte Ridder og Landsdommer i Jylland Jens Nielssön Lövenbalk til Avensberg. I en Begravelse under det nye Capel i denne Kirke er begravet Erik Lunov til Ørnghoved, fød paa Holmgaard 1599 hvis Frue var Elle Dyre. I denne Kirke er og begravet Assessor Bendt Winter, som boede paa Visborggaard og døde 1703. Iblant Presterne til denne Kirke har været tvende merkelige Poeter, hver efter sin Tid og i sit Slags. Den ene var M. Hieronymus Justi, som 1584 til Prinds CHRISTIAN Hyldning skrev og opførte geistlige Comedier for Kong FRIDRIK II og Dronning SOPHIA. Den anden var den ulykkelige Satyricus M. Jacob Worm, som for sine bidende Skrifter blev afsat og 1681 til Indien forviist.

Klostere. I de Catholske Tider har i Viborg været 5 store Klostere, og kanskee flere. De, som med Vished vides, ere følgende:

Vor Frue Kloster. 1) Vor Frue eller Sanctæ Mariæ Kloster er vist nok det ældste i Viborg, og efter al Formodning en af de første Klostere i Landet. (626) Dets Beboere vare i Begyndelsen af Benedictiner-Ordenen, og man troer, det er stiftet enten i eller kort efter Kong KNUD den Stores Tider, da man hentede Munke herind fra Engelland. Efterat Bispe-Stolen i Viborg ved 1065 var oprettet af Kong SVEND ESTRIDSÖN, blev dette Klostres Kirke forordnet til Stiftets Domkirke, og Kloster-Brødrene, som da forandrede deres Regel til Augustiner, bleve Caniker i Dom-Capitelet. Ikke desmindre beholdt det dog Navn af Kloster. Anno 1164 fik Augustinerne i Vor Frue Kloster af Pave ALEXANDER III Privilegium at have første Stemme i Biskop-Vallet, og tillige Opsigt over Nonne-Klosteret Asmild. I et Document af 1268 klades det Clastrum Canonicorum Wibergis, og i et senere af 1327 Clastrum Sanctæ Mariæ Wibergense. Dette Kloster stod i Begyndelsen af det Tolvte Seculo i Broderskab med St. Laurentii Kloster i Lund, og havde tvende af de første Biskoper i Viborg, Sven og Eskil, været Caniker i Lund. Vor Frue Kloster Forstander var i Førstningen en Prior, som tillige var Provst i Capitlet, udi hvilket Embede i Kong NIELSES Tid var Sven, som ved 1133 blev Biskop i Viborg, efter ham kom Willo, som i Necrologio Lundensi kaldes Prior &

Canoniæus Wibergensis, og ved 1134 Wibergensis Coenobii Prior. Hannem efterfulgte den bekiendte Helgen St. Kield, S. Ketillus, som omkom 1151 og kaldes i bemelte Necrologio Prælatus S. Mariæ Wibergensis Ecclesiæ. Men den Titel af Prior synes kort efter at være gaaen af Brug, thi siden heed den første Prælat altid Præpositus. Saaledes nævnes 1363 Hermannus Præpositus in Claustro b. Mariæ Wibergis. De som først komme ind I dette Kloster, kaldes Conversi, siden bleve de Sacerdotes & Canonici. Saaledes nævnes (627) Martinus Conversus S. Mariæ Wibergis, og Willelmus Sacardos & Canonicus S. Mariæ Wibergensis. Man finder og nogen, som har kaaldet sig Presbiter & Canonicus S. Mariæ Wibergis. At der i de ældste Tider og har været Lægmand der inde, sluttes deraf, at en Mand, ved Navn Toui bliver tituleret Laicus & Canonicus S. Mariæ Wibergis. I dette Kloster boede Provsten indtil ved eller efter 1330 da Provst Simon blev Biskop, som gjorde den Ombytning, at Biskopen skulde have sin Bolig i Klosteret, og Provsten boe i den gamle Bispe-Residentz, som laae i St. Nicolai Sogn ved Søen. Siden har altid en Part af Vor Frue Kloster været Bispegaard, en Part bleven Domhus, og noget anvendt til anden Brug, hvilket alt forud med en stor Ringmuur var indlukket.

St. Hans Kloster. 2) St Hans Kloster, Domus Hospitalis sancti Johannis Hierosolymitani, skal være begyndt at bygges 1160, som alene var en tredive Aars Tid efter denne Ordens første Begyndelse. Er et af de ældste Klostere i Viborg, og et af de første af dette Slags her til Lands. Munkene i dette Kloster kaldtes Hospitalarii eller Korsbrødre. Saa nævnes 1469 Christiern Eskilsön Korsbroder i Viborg. Hvoraf Klosteret undertiden bliver kaldet Korsbrødre-Kloster. Ved 1493 har Anna Niss Lauridsöns skienket en Aars gammel Qvie til St. Hans Kloster i Viborg Korsbrødre Gaard. Formanden i dette Kloster blev kaldet Comthur eller Commendator. Saaldes finder man nævnet 1405 Thrugillus Sacerdos & Commendator Domus b. Johannis Vibergensis, og 1446 Bruno Commendator Wibergensis 1488 har Mikkel Nielsön været Prior i St. Johannis Kloster i Viborg. Til dette Kloster blev Mester Hans Tausen i Reformationens Begyndelse fra (628) Antvorskov Kloster, som var af samme Orden, oversendt, og der, først hemmelig, siden aabenbart, udstroede Evangelii Sæd, indtil han kom til at prædike i Graabrødre Kirke. Her fandt Tausen strax en troe Tilhænger i Broder Thöger, som var Munk i Klosteret, og blev siden Sogneprest til Sortebrødre Kirke. Efter Reformationen blev St. Hans Klosters Gods forlænet af Kong II. Pansat til Predbiörn Gyldenstjerne. Anno 1552 bevilgede Kongen, at Kirken hos St. Hans Kloster maatte blive til et Domhuus. Taarnet og tvende Capeller derhos gav Kong FRIDERIK II 1573 til Jörgen Skram at nedbryde og dermed bygge sin Sognekirke i Tiele med. Men 1578 tillod Kongen, at baade Klosteret og Kirken maatte nedbrydes, og Stenene til Domkirkens saavelsom Domhusets Forbedring anvendes. Men 1584 blev Pladsen efter Kongelig Befaling til Prindsens Hylding sletter, og til et Axeltorv indrettet.

St. Botulphi Kloster. 3) St. Botulphi Kloster, gemeenligen kaldet St. Boels Kloster, er og af de første Klostere i Viborg. Man veed ei, naar stiftet, ei heller, f hvad Orden det har været, men vel, at det var et Nonne-Kloster, og at det har været i Flor ved Midten af ddet 13 Seculo. I en Frues Testament af 1263 nævnes Clastrum Sancti Botolphi Wibergis. I et andet 1268 Clastrum Monialium Wibergis. 1304 Moniales ad sanctum Botulsum Wigergis. 1346 har Tycho Buzel givet Sanctimonialibus in Claustro b. Botulphi Wybergis endeel Gaarde og Gods I Ørug, Bering og andre Byer. (629)

Sortebrødre Kloster. 4.) Sortebrødre Kloster, som og kaldes Prædikebrødre eller Dominicaner Klosteret, skal være anlagt ved 1227. An 1263 og 1268 har Fratres Prædicatores i Viborg faaet

Sialegaver i nogle rige Folks Testamenter. Disse Munke kaldes i et Document af 1307 Fratres majores til Skilsmisse fra Graabrødrene, som hede Fratres minores. Forstanderen i Sortebrødre Kloster kaldtes Prior. 1530 fik Frue Anne Hr. Predbiörn Pudbuskes Husfrue af Kong FRIDERIK I. Eiendoms Brev paa et Huus i Sortebrødre Kloster i Viborg, som hendes Fader havde bekostet. Dette Klosters Kirke blev ved Reformationen givet Borgerne og er endnu en af Stadens Sognekirker.

Graabrødre Kloster. 5.) Graabrødre Kloster, som var et Franciscaner- eller Minoriter-Kloster, blev 1237 stiftet, og var det tredje her i Riget af denne Orden. Under Pave INNOCENTIO IV. imellem 1243 og 1254 har Mariana Grevinde af Eversteen og hendes tvende Sønner ladet Klosteret fra Grunden af opbygge, og ere siden der i Kirken under en Marmor-Steen begravne, som en gammel Krønik tilkiendegiver. I mange Testamenter finder man Fratres Minores Vibergis iblant dem, som rige Folk paa deres Yderste har betænkt. Dette Klosters Formand havde Titel af Gardian, Gardianus fratrum minorum. 1506 døde Broder Jens Knudsön Gardian i Graabrødre Kloster, som selv vidste sin Død 27 Aar tilforn, som hans Ligsteen der i Kirken melder. Ved Reformations Tiden bleve Munkene af Magistraten og Borgerskabet tvungne til at lade Mester Hans Tausen og de andre Lutherske Lærere prædike i deres Kirke, først til Aftensang, siden og paa andre Tider, indtil Kong FRIDERIK I skienkede Kirken til en Sognekirke for Byen, som den endnu er. Hvorefter Munkene endelig maatte vige, og Borgerskabet (630) fik 1545 af Kong CHRISTIAN III Eiendoms Brev paa Graabrødre Kloster at bruge det til et Hospital, som det ogsaa endnu er.

Hellig Aands Huus. Derforuden vare her nogle mindre Klostere, saasom, Hellig Aands Kloster eller Hellig Geist Huus, Domus Sancti Spiritus, som laae i St. Mikkels Sogn, og har formodentlig, ligesom i andre Stæder, været et Slags Hospital. 1476 var Jes Bertelsön Forstander udi Hellig Aands Huus i Viborg.

St. Jørgens Gaard. Dernæst St. Jørgens Gaard, som laae uden St. Mikkels Port, og havde sit eget Capel, hvoraf endnu Capel-Bakken kaldes. Dette Huus var uden Tvil her som andesteds bestemt til syge og spedalske Folkes Pleie, og er vel det samme, som i et Document af 1263 kaldes Domus Leproforum Wibergis, hvoraf man seer, at det har været en gammel Stiftelse. 1440 var Hr. Peder Matthiesen Forstander i St. Jørgens Gaard og Prest til St. Mikkels Sogn. De øvrige Klostere, som M. Christen Eriksen opregner, ere urigtig forstaaede, da Korsbrødre-Kloster det samme som Sortebrødre Kloster, og St. Rols Kloster er uden Tvil ikke ret læst udi gamle Skrifter i steden for St. Bols eller Botulphi Kloster.

Gilder. I gamle Dage havde man i Viborg endeel Gilder og Gildehuse, af disse veed man: (1) De 11000 Jomfruers Gilde eller St. Ursulæ Gilde, (2) St. Kiolds Gilde, som nævnes 1490 dertil hørde uden Tvil St. Birgitta Gilde. Hvilke alle Borgerskaber i Reformations Tiden nedlagde, og af deres Gods og Indkomster stiftede et Hospital. Ligesaa bevilgede 1528 Kong FRIDERIK I. at, efterdi (5) Jule-Laget var ødelagt, skulde det Sølv, Penge og Vare, som hørde dertil og til Svenne-Alteret, komme til Hospitalet. (631)

Hospital. De ældste Indretninger i Viborg til Fattiges og Syges Pleie, med et Hellig Aands Huus og en St. Jørgens Gaard, synes ved Reformationen at være gaaet til Grunde. Derimod gav Kong FRIDERIK I 1528 til at oprette et Hospital, et Huus ved St. Hans Kloster, og lagde dertil nogle afklassede Gilders Gods og Indkomster. Men da denne Stiftelse befandtes ikke at være tilstrækkelig nok, har Kong CHRISTIAN III 1541 og 1546 skienket Graabrødre Kloster til et almindeligt Hospital, og dertil lagt ei alene Testrup Hovedgaard og Gods, men og den Kongelige Andeel af

Qvægtienden af fire Herreder, og 1558 en Kronens Gaard Liungsøe til Græsning. Iblant nyere Donationer til Viborg Hospital ere Biskop Trellunds paa 2000 Rdlr. og Mad. Rosborg paa 1600 Rdlr. de anseeligste. Hospitalet, som ligger strax ved Graabrødre Kirke og fordum var et Kloster af samme Navn, bestaaer af tre høie grundmurede Huse, med Kieldere og en fornøden Kaal-Have. I det ene Huus er Hospitals Stuen, hvorudi, foruden 19 indlukte Senge, er i Midten et Alter og en Prædikestool. Tienesten forrettes af Klokkeren ved Domkirken, som boer i det andet Huus, og Ministerialia af Graabrødre Kirkes Sogneprest. Det tredje Huus er til adskillig Brug. I Hospitalet ere 19 Lemmer, som, foruden fir Ildebrand og noget til Lys, nyder hver ugentlig 28 Skilling. Samme Uge-Penge nyde og 31 Fattige uden for. Hvad videre Hospitalet angaaer, kan læses i HOFMANS Fundatz. T. III. P. 295. seqv. Ligesom og pag. 252 og 263 om de øvrige Stiftelser til Huusarme og Fattige i Viborg.

Latinsk Skole. Det gamle Latinske Skolehuus i Viborg var saa forfaldet, at det var ubeqvemt til sit Brug, og derfor 1741 blev bortsolgt, da Lærerne (632) blev betalt Residentz-Penge. Derimod er med Kongelig Approbation, til en Latinsk Skole og Lærernes Værelser igien at indrette, 1760 kjøbt Stiftamtmand Heins Gaard lige ud for Raadstuen, hvoraf den ene Side ud til Gaden og Raadstuen er Grundmuur to Etager høi, de andre 3 Fløie ere Bindingsverk. Skolens Lærere ere, Rector Conrector og 4 Hørere. Disciplenes Tal er nu neppe 40. Skolens Spisemester holder Communitetet eller det saa kaldte Konge-Bord, hvorved 15 Disciple have fir heel Kost. At der har været Latinsk Skole i Viborg udi de Catholske Tider, saa vel som hos de andre Cathedral Kirker, kan ikke tviles paa, men efter Reformationen blev Skolevæsenet her, som overlæt i Riget, af Kong CHRISTIAN III SAT PAA EN LANGT BEDRE Fod end før. Til denne Skole har Kong FRIDRIK II. Lagt 38 Sognes Konge-Tiender af Rug og Byg ved allernaadigst Fundatz af 2 Febr. 1574. Hvilken Donation af Kong CHRISTIAN IV. ER FORBEDRET, OG MANGE ANDRE SKIØNNE Legata af andre dertil givne, foruden de Indkomster, som Skolen i Kong CHRISTIAN VI. Tid fra den nedlagte Skive Skole har bekommet. See HOFMANS Fundatz. Tom III. P. 310 seqv.

Lectorat. Foruden Skolen, var her fordum et Lectorat til at undervise Ungdommen i Theologien og den Hellige Skrift, men samme er, tillige med Lectoraterne ved de andre Domkirker, i vore Tider for længst afskaffet. Dette Embede var i Reformations Tiden oprettet, og uden Tvil har Mester Jörgen Jensen Sadolin, som blev Biskop i Fyen, været den første Læsemester eller Lector Theologiæ; 1526 fik han Kong FRIDRIK I Protectorium og Bevilling, at han maa boe i Viborg og læse for unge Personer, som formaaer at købe deres Kost, dog ikke for (633) dem, som formaae at være udi Universiteter, hvorfor han skal nyde Frihed og Privilegier, som andre Borgere i Viborg, foruden Kongelig Borgerskab og Byes Tyngsel. **Lærde Anstalter.** 1555 har Kong CHRISTIAN III, lagt tvende Canikdømmer med deres Præbender, der ene til Læsemesters, det andet til Skolemesterens eller Rectoris Scholæ Underholdning, og hvis Indkomst Rector hidindtil havde haft af Capitelet, skulde anvendes til at Lønne en Doctor Medicinæ med. Anno 1571 har Kong FRIDRIK II beskikket D. Johannes Paludan til at være Medicus i Viborg og tillagt hanem ei alene bemelte Canikdom men endog i aarlig Pension et hundrede Daler, indtil en Prælatur der i Domkirken blev ledig, som han kunde nyde. Efter hans Død blev Doctor Lucas 1616 af Kong CHRISTIAN IV. bestilt til at være Medicus i Viborg og at nyde samme Canonicat. Til at befordre disse lærde og nyttige Anstalter, vilde Kong CHRISTIAN III at der skule boe en Bogfører i Viborg, for at sælge Bøger til Klerkeriet, og til den Ende bevilgede 1555 at hvilken Bogfører, som sig der vilde nedsette, skulde være fri for al Kongelig og Kronens Tyngde. Udi Reformations Tiden var ogsaa i Viborg af Hans Vingartener oprettet et Bogtrykkerie, hvor udi de Aar 1528 1529 1530 bleve

trykte adskillige vore Reformatorum betydelige og nu meget rare Skrifter. Men det gik med denne Viborgske Presse, som med en nyere i vore Tider af samme Slags der oprettet, at den efter kort Tid forflyttedes til Kiøbenhavn. Ikke at melde om et Academie i Viborg, som en og anden gang har været omtalet og projecteret, saa havde Kong CHRISTIAN IV. for, at stifte i Viborg, ligesom i nogle andre Provincers Hoved-Stæder, et Gymnasium eller Cathedral Collegium, som skulde bestaae af 4 Professores i Theologiske, Philosophiske (634) og Mathematiske Videnskaber, hvortil Foundationen af 25 October 1636 alt var færdig, men formedelst visse mellemkommende Aarsager blev der intet af. Iblant mange lærde Mænd, som have levet i Viborg, ere i sær blevne navnkundige de tvende Biskoper, Kanutus, som har commenteret over den Jydske Lov, og Johannes Trellung af sine anseelige Stiftelser. Men af lærde og berømte Mænd, som ere fødte i Viborg, bør fornemlig opregnes, M. Jörgen Jensøn Sadolin Biskop i Odense, som skrev sig oftest med Tilnavn Vibergius eller Vibergianus, de tvende Viborgske Biskoper M. Peder Thögersen og M. Peder Villadsøn, den bekiendte Poet Professor Christen Ostenfeld, M. Jens Wiborg Provst paa Møen, D. Hans Vandal Biskop i Siælland, Vitus Beringgius, de Reenberger, og mange flere.

Tugthuset. Tugt- og Manufactur-Huset bestaaer af fire anseelige grundmurede Bygninger, to Etager høie, bygt og indrettet 1740 for hele Nørre-Jylland. Fundatzen er af Kong CHRISTIAN VI confirmeret 1743 den 14 November. For nærværende Tid er Arrestanternes Tal nogle og halvtredssindtve, men undertiden ere der 80 100 og mere. Huset har sin egen Prest. Hospitals-Forstanderen er tillige Tugthus-Inspecteur. Her holdes og en Portner og en Vægter. Fabriker. I Førstningen var her anlagt en Ulden-Fabrik, med 3 Væve til Klæde, 2 Væve til Multrum, 2 Væve til Rye (eller Filt), hvortil var en Verkmester, en Spindemester, en Farver, to Overskiærere, eller Væver-Svenne, men siden Verker ikke kunde holde sig selv, Indkomsterne formindskedes, og Varerne maatte sælges ringere end de kostede, blev Fabrikken nedlagt, og efter Kongelig allernaadigst Befaling til et Spinderie indskrænket. (635) Denne Indretning stod længe under afgangne Etatsraad Dyssels, men nu under Stiftamtmandens og Biskopens eller rettere Stiftsprovstens Direction. Ander Fabriker vides ikke at være i Viborg, undtagen et publice Garverie, som i Oeconomiske Balance skrives det at være indrettet.

Raadhuset. Raadhuset, er en meget smuk grundmuret Bygning, 1730 af nye opført, med Sandsteens Trappe, Portal og Frontespice efter Corinthisk Orden, og et lidet Spir. Oven paa ere, en stor Entrée eller Sal i Midten, Raadstue-Rettens Sal, Byetings-Rettens Sal, Provste- eller Landemodets Dal, en Sal hvor Militaire Sessionen holdes: Disse Sale ere overalt gipsede. Underneden ere, tre Arrest-Kammere, Værelser til Byens Tienere, Corps de Garde, og til Stadens tvende Spøiter med Brandredskaber.

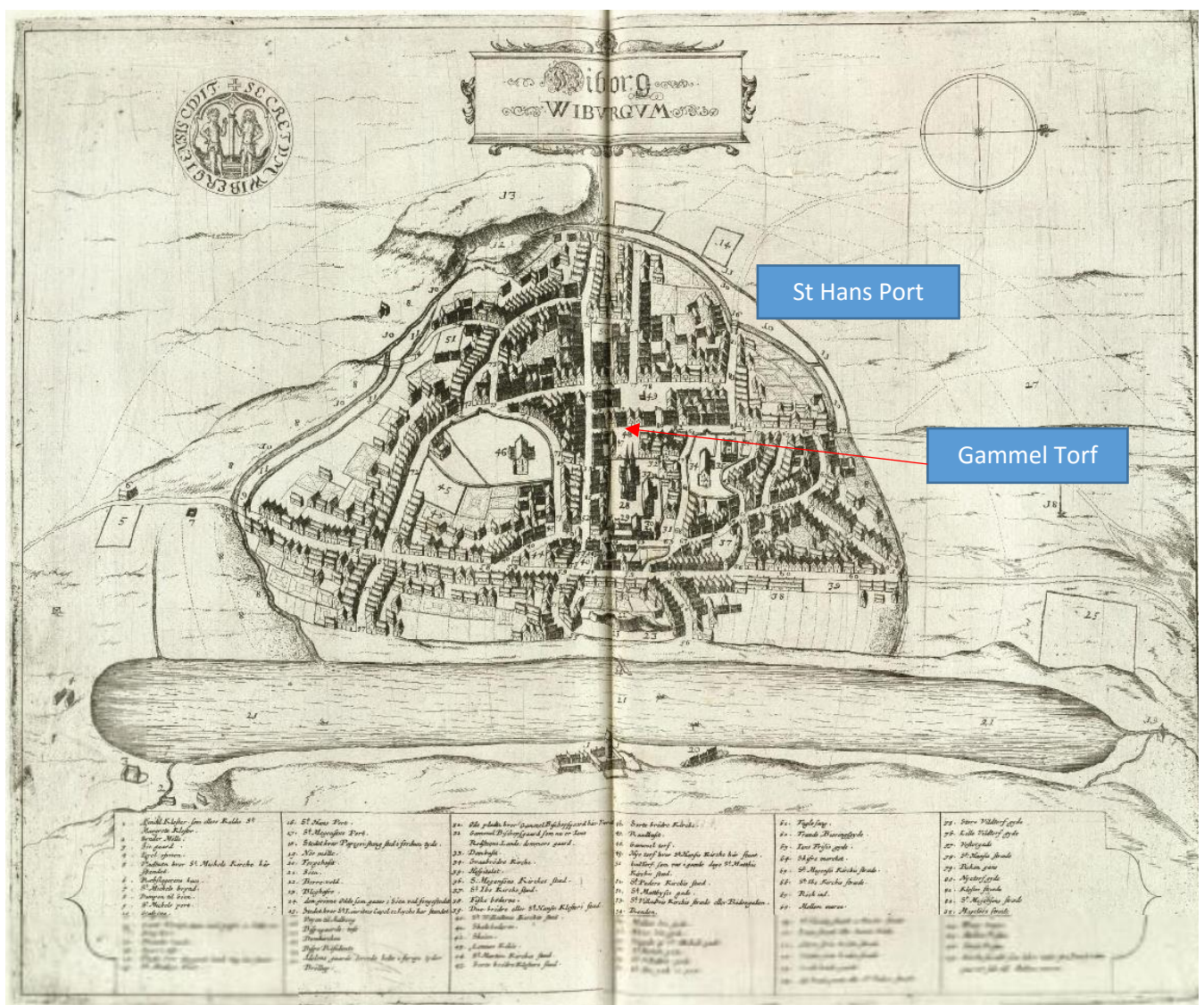
Magistrat. Magistraten bestaaer nu af én Borgemester, som tillige er Tolder, og tvende Raadmænd, en Byfoged, som tillige er Politimester og Brandmajor, en Bye- og en Raadstue-Skriver. Raadstue-Retten holdes hver Tirsdag og Byetings-Retten hver Mandag. Efter Kong FREDERIK III allernaadigste Privilegium af 20 Sept. 1661 har Viborg Bye Landstings-Rettighed, saaledes at Byfogedens Domme gaae til Raadstuen, og Magistratens Domme lige til Høieste Ret, uden at have noget med Landstinget at gjøre.

Bispe-Residentz. I de ældste Tider havde Biskopperne i Viborg deres Bolig i St. Nicolai Sogn, men ved 1330 skede den Forandring, at Provsten i Capitelet, som hidindtil havde boet i Vor Frue Kloster ved Domkirken, skulde have den gamle Bispegaard, og Biskopen igien flyttede ind i Provstens Værelse udi Klosteret, som derefter forblev Biskoppernes Residentz indtil imod Reformationen, da

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus IV, 1764

de sidste Catholske Biskoper (636) residerede meest paa Hald Slot uden for Byen. Efter Reformationen blev igien af Dom-Capitelet efter Kong CHRISTIAN III Befaling 1558 en Part af bemeldte Vor Frue Kloster udlagt til Bispegaard, hvilken aldeles af Ilden fortæredes. Efter Ildebranden er den ved Biskop Trellunds Omsorg og Tilskud anseeltgere end tilforn igien opbyggt. Bygningen bestaaer af fire Fløie, hvoraf Vaanhuset er Grundmuur, der øvrige Bindingsverk. Til Bispe-Residentzens Vedligeholdelse, er af Kong CHRISTIAN V. ved Rescript af 22 Julii 1670 Ulbjerg og Lynderup Prestekalds Indkomster henlagte.

Landsting og Domhuset. Landstinget i Jylland blev, som alle andre Ting og Rettergange, i de ældste Tider holdet under aaben Himmel. RESENIUS i sin Danske Atlas 1677 anviser paa Kartet over Viborg Pladsen, hvor det gamle Landsting er blevet holdet, nemlig uden for St. Hans Port, men i Beskrivelsen melder han, at Landstinget derefter er holdet paa gammel Torv.

Resenius Danske Atlas Viborg. (indsat af Autor)

Endelig Efterat man fandt det beqvemere at være under Tag, har Kong CHRISTIAN II. i Aaret 1552 givet St. Hans Kirke til et Landstings-Huus eller Domhuus, hvorudi de Dom og Ret skulde

afsiges, og paa det at deres Breve ei af Regn, Sne og Uveir skulde forderves. Udi bemeldte Kirke-Bygning blev Landstings-Retten holden indtil 1584 da den efter Kong FRIDERIK II Befaling blev nedbrudt med Taarn og alt, og Pladsen gjort ryddelig og steenlagt til Prinds CHRISTIANS Hyldning, hvorefter den skule være og forblive et almindeligt Torv for Byen. Derimod skienkede høistbemelte Konge den gamle Bispegaard til et Domhuus og til anden Adelens og Undersaaternes Brug, som sees af Hans Majestets Brev dateret 1586 den 22 November, Og som til samme at indrette og sette i Stand (637) behøvedes stor Bekostning, da ei alene handlede Kongen selv med nogle af Rigets Raad og Adelen i Jylland, at de maatte gjøre et frivilligt Sammenskud til Domhusets Bygning, men endog 1587 lod omgaae Breve til Læns mændene, at de baade selv det skulde gjøre, og formaae Adelen, som boede i deres Læne, dertil at være behjelpelige RESENIUS i sin skrevne Atlas kalder bemelte gamle Bispegaard, som laae strax ved nu værende Biskops-Residentz, Jens Rodsteens Gaard, hvilken opbrændte 1726 men igien er opbyggt og nu hører til Estvadgaards Klosters Enker. Det nu værende Domhuus, paa nordre Side af Domkirken, som er blevet conserveret i begge Ildebrande 1567 og 1726 har, ligesom det forige, været et Stykke af Vor Frue eller St. Mariæ Kloster, men naar forbemelte gamle Bispegaard, som var gjort til Domhuus, er kommen i andres Eie og Landstinget til dette Domhuus forflyttet, vides ikke, dog efter RESENI Beretning maae det være skeet i CHRISTIAN IV. Tid, og kanskee ved 1639: thi i dette Aar den 10 Febr. Er der udstædt en Kongl. Befaling om Viborg Domhuses Istandsættelse. Bygningerne er Grundmuur, to Etager Høi. I den anden Etage, foruden en stor Sal eller Domstue, hvor Landstings-Retten holdes, var tilforn en lang Sal af 100 Fods Længde, hvilken var panelet og malet med Adelens Vaabener og Navne, som i Marmor. Dam Tom. II pag. 222 ere anførte, der var og paa samme Sal et Galerie for Musikanterne og andre store Forsamlinger. Men da Bygningen efterhaanden forfaldt, og var tilsidst ganske brøstfældig, blev ved Kongeligt Rescript af 6 Maji 1740 og trykt Placat af 24 August 1742 af Kong CHRISTIAN VI allernaadigst befalet et (638) Paalæg fra alle Retter til Domhusets Istandsættelse, da Landstinget imidlertid, medens Reparationen paastod, holdtes paa Raadhuset. Og blev da forfærdiget en moderne Trappe, den store Sal borttagen, og indrettet saaledes som nu befindes, nemlig, tvende Archiver, Rettens Sal, med Afdeling ved Skranker for Procuratorerne og Tilhørerne, og derudi et langt Bord hvorved Landsdommerne sidde, to smaae Borde til Landstings-Hørerne og Landstings-Skriveren, derhos er Procurator-Stuen, og uden for en stor Sal for Publicum at aftræde naar der votes. Denne Indretning blev fuldført 1743 og efter trykt Placat af 29 Jan. 1762 er af Høistsalig Kong FRIDERIK V. endnu noget bevilget til Domhusets Reparation og Vedligeholdelse. Landstingets Vaaben og Seigl er en Løve over 9 Hierter. Af Landsdommerne, som nu ere fem i Tallet, boer en i Byen, de øvrige andensteds i Provinzen.

Benzons Kloster. Det saa kaldte Benzons Kloster har i gamle Dage været den Part af Vor Frue eller St. Mariæ Kloster, som først beboedes af Provsten i Capitelet, men ved 1330 blev Biskopernes Residentz indtil Reformationen. Denne gamle Bispegaard blev efter Kong FRIDERIK II. Anordning en Tid lang brugt til Domhuus, men kom siden i Privates Være og i forrige Seculo tilhørte Landsdommer Jens Rodsteen. Den brændte i Ildebranden 1726 og blev derefter igien opbyggt. Da Secreterer Benzons Frue 1745 oprettede Estvadgaard til et Kloster for 6 Enke-Fruer og 6 Jomfruer af Adel, har hun tillige skienket denne Gaard i Viborg til et Antal af 12 Preste- og andre Enkers Bolig, af hvilke enhver foruden frit Huus nyder aarlig 10 Rdldr. af Estvadgaards Revenuer, og saaledes er denne Stiftelse at anse dom et (639) Annex til Estvadgaards Kloster, hvis Fruer har Ret til at besette Vacancerne.

Indbyggerne. Foruden de Militaire, som har været et heelt Regiment, udgiør Byens Indvaanere omtrent 300 Familier, bestaaende af mere end 1500 Siæle over 12 Aar, men med smaae og store henimod 2000 Familier ere følgende: Geistlige, Biskopen, 3 Sogneprester, 3 Capellaner, Tugthuus-Presten, Skolens 6 Lærere. Af Landstinget, en Landsdommer, Landsting-Høreren, Landtings-Skriveren, 2 Overrets-Procuratorer. Magistrat, 1 Borgemester, 2 Raadmænd, Byfogeden, Bye- og Raadstue-Skriveren. Hospitals-Forstanderen, Postmesteren, en Veier og Maaler, 3 Organister, to Skoleholdere, en Musikant, Kirkens Under-Betientere, nogle Preste- og andre Enker, 8 á 10 Kiøbmænd, en Apoteker, 2 Vinhandlere, 2 Chirugi 40 Familier leve af Agerdyrkning, adskillige Dagleiere, Byens Tienere, Vægtere, endeel fattige Folk, de øvrige ere følgende Handverkere, som undertiden ere flere og undertiden færre.

Bagere	11	Klokkestøber	1
Bildhugger	1	Knapmager	1
Blikkenslager	1	Kobbersmede	3
Blytækker	1	Malere	3
Bødkere	2	Møllere Bende uden for byen	4
Bogbindere	2	Muurmestere	4
Buntmager	1	Parykmagere	3
Drejer	1	Reebslagere	2
Farver	1	Sadelmager	2
Felberedere	2	Skomager	13
Gartner	1	Skrædere	11
Garver	1	Slagtere	4
Giørtler	1	Snedkere	4
Glarmestere	2	Stolmager	1
Grovsmede	3	Tømmermænd	5
Guldsmede	3	Uhrmager	1
Handskemagere	14	Vævere	7
Kandestøbere	2	Vognmænd	8
Kleinsmede	3 (640)		

Gaarde og Huse. Af Gaarde og Huse, naar man fratager de forhen opregnede publicque Bygninger, findes i Viborg ved 300 eller lidet over. Af disse ere i det mindste 24 grundmurede, Resten af Muur og Bindingsverk, én á 2 Etager høie, og alle teglhængte. I stædernes Brand-Casse er Stadens Bygninger for 28570 Rdlr. assurerede.

Port. Byen har fem Porte, som endnu har deres gamle Navne fra de Catholske Tider af de Kirke-Sogne, som de laae udi, nemlig, St. Mogens, St. Matthis, St. Mikkels, St. Hans, og St Ibs Port.

Torve. Torvene ere tre, Gammel-Torv hvorved Raadhuset ligger, Nye-Torv, som af Kong FRIDERIK II blev forordnet til et Axel-Torv, hvor tilforn St. Hans Kirke og Kirkegaard havde været, Hiul-Torvet, som er den Plads hvor i gamle Dage St. Matthis Kirke har staaet. Torvedag holdes her hver Løverdag.

Gader. Byen haver sex reële Gader og endeel smaa Stræder og Gyder, som har følgende Navne, St. Mogens Gade. St. Ibs eller Neder-Gade, (641) Vestergade eller Adelgade, gamle Bradpande, ny

Bradpande eller St. Peders Stræde, Lonne-Stræde, Mellem Søegyde, Nørre Søegyde, Skattenborg, Graven. I gamle Dage og før Ildebranden havde Viborg mangfoldige flere Stræder, Gyder og Pladser, som deels ved Byens Opbyggelse ere forandrede, deels endnu findes og mest nævnes efter Beboerne, men de gamle Navne forglemte. RESENIUS har paa sin Tegning over Viborg deraf conserveret os følgende Navne: Fiskeboderne, Skoleboderne, Riddergaden eller St. Villadses Gade, Fuglefang, Frands Bierings Gyde, Jens Frises Gyde, Skive Marked, St. Mogenses Kirkestræde, St. Ibs Kirkestræde, Nørre Sortebrødre Stræde, Syndre Syndre Sortebrødre Stræde, Store Vildtorf Gyde, lille Vildtorf Gyde, Pikken Gans, Nye-Torv Gyde, Klostertræde, Mageløs Stræde, Trang Trappe, Mellem Risten, Domkirkestrædet.

Brandvæsenet. Brandvæsenet her er i meget god Stand, har sin Brand-Major, som er Byfogeden, og andre fornødne Betientere, som ere ved 60 i Tallet, og bestaae tildeels af visse Handverkere, saasom Skomagere, Smede, Tømmermænd og Muurmestere. Byen har tvende store Sprøiter og andre Brand-Redskaber, som forvares ved Raadstuen. Manufactur-Huset har sin egen mindre Sprøite.

Nærings-Midler Handelen. Af Nærings-Midler for Byens Indvaanere skulde Kiøbmands-Handelen være et af de beste, men den medfører her paa Stedet meget større Besværing og Bekostning, og følgelig mindre Fordeel, end andensteds, alt af Mangel paa Indsegling; thi Kiøbmændene maae (642) hente de fleste af deres Varer over Land paa Vogne fra Hietting, som ligger ved 20 Mile sydvest fra Viborg paa Landkanten ud ad Varde. Vel kunde de faae dem, og faaer ogsaa nogle over Aalborg til Søes paa Limfiorden ind ved Hiarbek, som ligger noget over en Miil fra Byen, men da de skal passere de vanskelige Grunde ved Lykstør, saa medgaaer der store Omkostninger og meget lang Tid, saa at de ei altid paa den Vei til rette Tide kan have deres Varer. Dersom bemelte Grunde, som ei ere over 40 Favnes Længde, bleve opryddede, og Fior, her ere, have at den der giort segldyb, kunde store Fartøier gaae lige op til de 5 Kiøbsteder, Tisted, Nykiøbing, Holstebro, Lemvig, Skive, og til Hiarbek, hvorfra Viborg da let kunde faae sine Varer, saa at Lykstørs Grunds Rydning vilde være disse 6 Kiøbsteders Opkomst særdeles befordrerlig. Varerne, som de faa Kiøbmænd, her ere, have at handle med, ere, Specerier, endeel Urte- Isen- og Allen-Kram, Vine, Chinesiske og Nørnberger-Varer, Rød- og Snus-Tobak, Hør, Hamp, Salt, Jern, og deslige grove Varer, samt nogle Landets Producter. Overalt er Handelen i Viborg nu for Tiden ringe, siden lidet afsettes, uden hvad som kan være Bondens Gadning, og hvad Landmanden til sin nødvendigste Brug behøver.

Agerdyrkning. Borgerne, som ei ere Handverksfolk, leve til deels af Øll og Brændevins Sal, men for den største Deel af Avling og Agerbrug, da Byen har vidtløftige og temmelig gode Korn-Marker, som ere anslagne i Matriklen for mere end 200 Tønder Hartkorn. Byen har ikkun liden Græsgang og ingen Skov. Derimod har den en stor Eiendom af Hede og Mose, hvor den kan have Fædrift, Lyngslet og Tørveskiær. Og er Byens hele District, efter M. Christen Erichsens (643) Sigende, ved 4 Mile i sin Omkreds. Feiler da Byen en stor Herlighed i Seglads, saa har den igjen en anden i sine store Marker og Eiendomme, som adskillige andre Stæder savne.

Fiskerie. Fersk Fisk pleier at være her meget let og i Mængde, formedelst de omliggende fiskerige Søer og Vande; thi foruden Glitterup Søe, som ligger paa Byens Grund, Vitsøe, og Luldrup Søe, hvori Byen har Part til Midtstrøm, falder her af Viborg Søe, der er over en Fierdingvei lang, og hvori Indvaanerne har Ret at fiske, Aborre, Brasen, Skalle, Horker, Aal. Men flere Sorter Fisk hidføres andensteds fra i Nærheden saavel af fersk Vands Fisk af Søer, Aaer og Bekke, som fersk

Havfisk fra Limfiordens nærmeste Steder, endog fra Nibe, saasom Torsk, Helt, Sild, Øreder, Giedder, med videre. Disse Fiske-Varer indføres fornemlig hver Torvedag, men den saa kaldede Kanike-Fisk, bestaaende mest af Aborrer og Giedder, er ei bunden til vis Tid at indføres. Her kommer og Langveis fra en heel Hob tør Havfisk til Byen.

Levemaade. Ikke desmindre falder Levemaaden her nu kostbar nok, og Viborg kan ikke nu, som før, roses af at være et af de letteste Leve-Steder. Huusleie er til sine Tider dyr nok og Huus undertiden vanskelig at faae. Den Herlighed af fersk Fisk formindskes Aar efter andet. De øvrige Levnets-Midler ere og kostbarere end tilforn, og kiendelig stegne siden Colonisternes Ankomst, hvilke opkiøbte grønne Urter, Brød, og ferskt Kiød, undertiden saa reent, at det var lidet at faae for Byens Folk. Ildebrand falder meget kostbar; Af Træ er næsten intet af faae, og Tørv ere paa nogle Aar blevne meget dyrere end tilforn: deels fordi Byens Grund bliver mere og mere opgravet, deels fordi Tilførelsen fra Landet er nu ei saa stor som før, af Aarsag, at endeel af de til Alheden (644) grændsende Bønder tilforn gravede og sloge i denne Hede saa meget de vilde, og solgte det til Kiøbstederne, hvilke de nu, da Heden er opmaalet, og deres District dem udviist, ikke kan giøre.

Snapsting. Landstinget, som her maanedlig holdes, skulde vel giøre noget til Byens Næring, men det er ikke meget. Og Snapstinget, som i forige Tider, da Mængde af Adel og rige Folk kom til Byen, gav anseelig Fordeel, giør nu heller ikke meget til Sagen; thi af Herskaber komme nu ikke mange til Snapsting, men de fleste her komme, ere Fogeder og Prester, som har Commission for andre, og de, som boe i Vendsyssel, afgiøre nu deres Omslags Termin i Aalborg. Hvad der eller i Snapstings Tiden kommer til Viborg, af Jøder og fremmede Handlende, giøre Byens egne Folk og Kiøbmænd mere Skade end Nytte. Dette gamle og navnkundige Snapsting, som er hele Nørre-Jyllands Omslags Termin, blev fordum holdet in Januario, første Tingdag efter Juul, siden blev det fastsat til den 24 Januarii, men derefter oftere omsat og forandret. Efter seneste Anordning begyndes det nu aarlig den 26 Aprilis, og varer i 14 Dage. Men foruden Snapstinget,, havde Adelen i Jylland endnu en anden aarlig Forsamling i Viborg den 22 September for at afgiøre indbyrdes Tvistligheder og for at raadslaae med hinanden om fælleds Velfært.

Markeder. Af Markeder, foruden bemelte store Snapstings Marked, holdes her, eet den første Tisdag i Martii Maaned med Heste i 3 Dage, eet den 18 Septembris med Heste, Fæe og Kram i 14 Dage, eet den 23 Octobris med Qvæg i 3 Dage. Fordum var St. Kiølds Marked i Viborg ved 11 Julii Tider meget berømt. (645)

Consumption. Byen har svaret i Consumption 1758 5275 Rdlr. 1761 5310 Rdlr. 1764 5385 Rdlr. men nu 1767 5315 Rdlr.

Grundens Beskaffenhed. I og omkring Viborg Bye beskrives saaledes. Naar den øverste Jordskorpe, der er sort og feed Muld en Alen dyb og derover, optages, findes blaat og gult Leer to á 3 Alne igiennem, derunder en grov rød gul Sand. Grunden er salpetrisk og fuld af Vand-Aarer, dog dybt liggende, saa der ei kan faaes Vand paa ringere end 15 á 30 Alnes Dybde. Men Vand-Aarene skal være formindskede siden sidste Jordskielv. Ved Borgevold er det beste Vand, som flyder af Banken. Ellers har i Viborg været bekiendt Leonis eller Lonnes Kilde ved det saa kaldte Lonne-Stræde, og St. Mikkels Brynd uden for Porten af samme Navn, som ikke er nu mere til.

Vi begive os nu til Herrederne i Halds Amt, og finde derudi følgende Kirke-Sogne, Byer og Herregaarde.

1 Nørre-Lyngherred.

1. Domkirkens Sogn i Viborg, forhen beskreven.
2. Sortebrødre Sogn i Viborg forhen beskreven.
3. Graabrødre Sogn i Viborg, forhen beskreven. Dertil hører disse uden for Byen liggende Steder: Nør-Mølle. Nørgaard. Nør-Teglgaard. Loldrup-Gaard. Tovgaard. Bieringholm Gaard. Dette Sogn har tvende Annexer, Asmild Kloster i dette Herred, og Tapdrup i Synder Lyngherred.
4. Lindum Sogn, Annex til Vammen. Lindum Bye. Vaashuset. Siøring Bye. (646)
5. Bygum Sogn, Annes til Vammen. Bygum Bye. Bygum Gaard. Erikstrup Gaard
6. Rødding Sogn (a). Rødding Bye. Syndre Ingstrup Bye. Nørre Ingstrup Bye. Bartum Bye. Bartum Gaard. Klarisgaard. Meilgaard. Kokholm. Over-Kokholm. Sødal Hovedgaard. Fristrup.
7. Løvel Sogn (b), Annex til Rødding. Løven Bye. Kistrup Bye. Aastrup Gaarde. Havriis Gaarde. Tvedsgaard. (647)
8. Fiskbek Sogn (c), Annex til Vorre. Fiskbek Bye. Rovnstrup Bye. Vormstrup Bye. Knudslund. Ørregaard. Lykdtrup Gaard.
9. Ravnstrup Sogn, Annex til Dollerup. Ravnstrup Mølle. Kiergaard. Bredsgaard. Hallumgaard. Nedergaardsdal. Overgaardsdal. Jetrup Gaard.
10. Finderup Sogn (d), Annex til Dollerup. Finderup Bye. Vedhoved Huus. Agerskov Gaard. Hellerup Gaard. Flye Gaard (648)
11. Dollerup Sogn (e), Dollerup Bye. Dollerup Mølle. Falledsgaarde. Stanghede Gaard. Nanboe Gaard. Hald Hovedgaard.
12. Romlund Sogn (f), Annex til Vorre. Romlund Bye. Kirkbek Gaarde. Vesbek Gaard. Boller Gaard.
13. Vammen Sogn (g) Vammen Bye. Fostrup Bye. Norup Gaard. Taarup Gaard. Synderup Gaard.
14. Pederstrup Sogn (h), Annex til Rødding. Pederstrup Bye. Vraa Gaarde.
15. Vorre Sogn (i). Vorre Bye. Navntoft Bye. Hiarbek Bye. Kiølsing Bye. Lundsgaard. Lygsøegaard (649)
16. Asmild Sogn (k), Annex til Graabrødre Sogn i Viborg. Asmild Kloster Hovedgaard. Overlund Bye. Lille Asmild Bye. Holmsgaard. Gammel Asmild Bye. Dalsgaard. Søegaard. Tranborghuus. Rindsholm. Syndre Mølle. Aale-Mølle. Færgehuset. (650)
17. Tapdrup Sogn (l), Annex til Graabrødre Sogn i Viborg. Tapdrup Bye. Surbek Mølle. Tisted Bye. Skovsgaard Ladegaard. Spanggaard.

Under Nør-Lyngherred henhører ogsaa fra gamle Tider Lessøe Lands trende Kirke-Sogne, som ligge til Dom-Capitelet i Viborg, og ere følgende:

18. Byrum Sogn (m). Byrum Klitgaard. Lillegaards Hauger ved Stranden. (651)
19. Hals Sogn (n), Annex til Byrum. Prestehauge. Hollitz. Himmerig.

20. Vesterøe Sogn (o), Annex til Byrum. Tunne. Liuses. Putte. Gaasboel. Sundet. Greset. Vesgrøn. Gaasdam. Lavskovbek. Overhauge. Børlumgaard. Tralmosen. Gamelgaard. Koekier.
- a) (646) Kirken er bygt af hugne Steene, tækket med Blye og vel vedligeholdten. I Taarnet ere tvende Klokker og et Slag-Uhr. Kirken er indvendig meget zirlig, Altertavlen smuk, malet og forgyldt. Prædikestolen af Bildhugger-Arbeid, siret, ligesom og Daaben med Alabastets Billeder. Paa Jern-Gitterverket for Alteret staaer Anders Kierulfs til Sødal og hans Frues Vaabener. Kalk og Disk af Sølv forgyldt, en Sølv-Daase til Brødene og en stor Sølv-Vinkande, tvende Messehageler, den ene af rødt Fløiel. I Kirken ere tvende lukte Stole, og et malet Pulpitur. En Lysekrone med 16 Arme, given af Frue Kierulf. Neden for hænger et lidet Skib. I Choret findes et Epitaphium over Werner Parsberg til Sødal, Canik i Viborg Domkirke, som døde 1649. Her ere tvende aabne Begravelser, den ene i Altergulvet for Kirke-Eierne, den anden neden for til Presterne. Uden for Kirken tet ved Vaabenhuset er gjort en muret Grav, med en Marmor-Steen over, omgiven med et Jern-Sprinkelverk, hvorudi ere begravet forige Kirke-Patron Diderik Iversen til Sødal med sin Hustrue Anne Cathrine Frisenberg, som døde 1766. Anders Kierulfs Enke-Frue til Sødal har her ladet indrette en Skole for Sognets Ungdom. Presten til Rødding og dets Annexer er egentlig Residerende Capellan for Sognepresten til Sortebrødre Kirke i Viborg, til hvem dette Kald forudum pro officio er lagt.
- b) Kirken er bygt af hugne Steene, tækket med blye og ziret med Taarn. Kalk (647) og Disk forgyldt, Brødæske og Vinkande, alt af Sølv, givet af forige Kirke-Eier Diderik Iversen til Sødal, som og har foræret en smuk Messehagel. Ved Kirken har Anders Kierulfs Enke-Frue Margareta Dorothea Braes til Sødal 1737 stiftet en Skole for Løvel og Pederstrup Sognes Ungdom.
- c) I Altergulvet udi Fiskbek Kirke ligger en Ligsteen over Bolle Christensen i Lykstrup som døde 1673 og hans Hustrue Else Berendts Dotter, hvilken Steen Ober-Secreterer Hr. Bolle Luxdorf skal have ladet legge over disse sine Forfædre. Af bemeldte Gaard Lykstrup har den Luxdorfske Familie dette sit Stamme Navn. Ved Fiskbek, som ligger hos Limfiorden, har i gamle Dage været ind- og Udsegling; thi man finder i den gamle Historie, at Kong KNUD den Hellige 1186 der samlede endeel af den Jydske Krigsmagt, og vilde der have ført dem om Bord til det store Krigstog som han havde for paa Engelland, da en anden Part skulde gaaet om Bord ved Humlum hos Lemvig.
- d) Finderup Kirkes Alter siges af staae paa det Sted, hvor forudum den Lade var, hvori Kong ERIK GLIPPING 1286 blev ihjelslagen, saa at, ifald der tilforn har været Kirke eller Capel, maae samme have staaet paa et andet sted. Man finder og, at Erik Krabbe 1551 af Kong CHRISTIAN III. fik Brev paa et gammelt Capel i Finderup, at maae beholde deraf Muursteen og Kalk, men hvis huggen Steen der findes, forbeholder Kongen sig selv. Med mindre nogen vilde sige, at dette gamle Capel havde været bygt paa det Sted, hvor Kong ERIK blev myrdet. (648)
- e) Kirken er uden Taarn, skal efter Tradition være bygt af en Nonne. Af Stolene sees, at Corfitz Viffert og Frue Anne Gyldenstjerne har boet paa Hald 1572. Paa Prædikestolen læses:
De gode Gierninger har samlet disse Steene:
Som vi ei holde for beprydede og reene.
Sognepresten boer i Fallidsgaard Prestegaard.

- f) I Kirken, som er ældgammel og liggende i Heden, er et Epitaphium over Niels Thomesen og Frue Karen Krag til Boller 1604.
- g) Ved Indgangen i Kirken sees i Muren indsat en Steen, med en gammel Latinsk Munkeskrift, som er næsten ulæselig. See Marm. Dan. T. II p. 230.
- h) Kirken er bygt af hugne Steene, uden Taarn, og vel vedligeholdten. Kalk og Disk, Brødæske og Vinkande, alt af Sølv, er givet af Diderich Iversen til Sødal. Inden i Kirken omkring paa Muren hænger 12 store Tavler, hvorpaa de 12 Apostle ere malede.
- i) Ved Borre Bye falder af det saa kaldte Canike-Fiskerie, de residerende Caniker i Viborg tilhørende. Hiarbek eller Hierbek Bye, i dette Sogn er Viborg Byes Losse og Lade-Plads, ligger ved en Miils Vei fra Viborg (649) hos Limfiorden, hvorpaa Varerne, som komme fra eller gaae til Aalborg, transporteres. Af bemelte Fiord er til denne Bye godt Fiskerie. Paa Marken findes god Mergel, som kan være Hedeboerne til stor Nytte i deres Agerdyrkning.
- j)
- k) Kirken, som er det fierte og nordre Huus paa Borgegaarden af Asmild-Kloster Herregaard, skal være bygt ved Midten af det tolvte Seculo og kaldet St. Margaretæ Kirke. Kirken er uden Taarn, men har 2de Klokker, den er meget zirlig indvendig, og har en skøn Altertavle, Prædikestole og Font, alt af Bildhugger-Arbeid, med Forgylldning og Maling stafferet. Paa Altertavlen staaer, at Niels Krag til Trudsholm Landsdommer i Jylland og Befalingsmand paa Asmildkloster har 1622 ladet den giøre og staffere. Paa den gamle Altertavle stod denne Inscription: An. Dni. MCDL. Feria IV. proxima ante festum paschæ, consecravit Reverendus istud altare in honorem Sanctæ Trinitatis, sanctissimæ Dei genitricis istud altare in honorem Sanctæ Trinitatis, sanctissimæ Dei genitricis Mariæ, & omnium Sanctorum. Der er et kiønt lidet Orgelverk, og et Pulpitur, hvorpaa er maler de 9 første Konge af den Oldenborgske Stamme. Paa Skrankerne ved Knæ-Faldet for Alteret staaer Justitzraad og Landsdommer Hans Lange til Asmildkloster og hans anden Frue Charlotta Amalia Gyldensparre deres Vaabener. Paa Kalk og Disk staaer Cancellieraad og Landsdommer Willum Langes og hans Frue Anna Resens Vaabener med Aarstal 1691 og paa Oblaltæske 1671. Midt i Kirken hænger en Lysekrone med 8 Arme. (650)
- l) Tapdrup Sogn er matriculeret til Synderlyngherred i Aarhus Stift. Kirken har et skikkeligt Taarn, hvorpaa skal have staaet det Aarstal 1192. Altertavlen er given 1613 af Herman Kaases til Skovsgaard Enke-Frue Berte Kaas, som begge blev i Søeslaget under Femern 1644 og hans Frue Mette Maria Broberg 1699 var afgangten og her nedsat. I denne Kirke har Asmildklostets Herskab deres hvælvede Begravelse. Udi Choret staaer i Kirkemuren indmuret en stor Steen med tvende udhugne Billeder over Frands Dibe til Damsgaard, som døde paa Dibesholm 1569 og hans Frue Kirsten Mogens Dotter, Mogens Thomasöns Dotter til Damsgaard.
- m) Kirken er lang og smal, med Hvælvinger, og ligger midt paa Landet. I Taarnet hænger en Klokke, bekostet 1668. I Kirken ere to aabne Begravelser, hvori hvile, Landfoged Berndt Føllenkamp, og Sognepresten Johannes Paludan. Paa den nordre Kirkemur sees et Crusifix, og et Mariæ Billede i Fotal, ved den syndre Kirkedør St. Laurentii Billede med Risten. Altertavlen er gammeldags, opmalet og forgylt 1735 med Døre for, og ziret med Catholske Helgen-Billeder. Fonten given 1684 af nogle Skippere. Klitgaard er Foged-Gaarden paa Lessøe. Foruden ovenmelte Steder paa Lessøe, har man fundet Lundgaardene, Siørbye, Østerbye, men hvilket Sogn de tilhøre, derom fattes Efterretning. (651)
- n) Hals Kirke ligger paa den østre Kant af Landet, er ganske forfalden, og har der over 50 Aar ikke været holdten nogen Guds Tieneste. Aarsagen er, at Sognet ved Sandflugten er bleve øde.

Dog holdes Taarnet i Stand for de Søfarendes Skyld. Tilforn havde denne Kirke sin egen Sogneprest, som Anno 1600 blev forandret saaledes, at Sognepresten for Byrum og Vesterøe skulde holde en Capellan, og Hals Sogn annecteres til de andre. Siden har Hals Kirke ingen egen Sogneprest haft. Klokken ved denne Kirke ved denne Kirke har Jörgen Rosenkrands til Kieldgaard, som da paa Viborg Capitels Vegne var Procurator Lessoviaë, 1646 ladet støbe.

- o) Kirken ligger paa den vestre Side af Landet ikke langt fra Søen, hvoraf Sognets Navn er Vesterøe. Altertavlen er, ligesom i Byrum Kirke, fornyet og stafferet 1708 af Bertel Hansen. Kalk og Disk er given 1698 af Berendt Fallenkamp. Lysestagerne forærede 1648 af Jörgen Rosenkrands til Kieldgaard og Frue Christence Juul. En Lysekrone given 1720 af Skipper Peder Pedersen Gay. I Kirken er endeel Malerier af Bibelske Historier. I Taarnet en Klokke med Aarstal 1640 da Peder Thögersen var Sogneprest og Ramus Hansen Landfoged.

2 Rinds-Herred.

1. Bierggrav Sogn (a). Annex til Hersom. Bierggrav Bye. Hørup Gaarde. Hørup Mølle. Navndrup Bye. Navndrup (652) Mølle. Nørskov Gaard. Havgaard. Hulriis Hovedgaard. Over Hulriis,
2. Ulbjerg Sogn (b). Ulbjerg Bye. Tolstrup Bye. Sundstrup Bye ved Virksund. Ulstrup Gaard. Skove Gaard. Giørup Bye. Store Torup Bye. Lille Torup Bye. Skinderup Bye.
3. Giedsted Sogn (c) Giedsted Bye- Bystrup Bye. Holmmark et eenligt Sted. Nørgaard. Dalsgaard. Hverrehuus.
4. Lynderup Sogn (d), Annex til Ulbjerg. Lynderup Bye. Lynderupgaard Hovedgaard. Noget af Rind Bye. Nørre Riis. Stabel Mølle. (653)
5. Simmested Sogn €. Simmested Bye. Hverrestrup Bye. Skieshale Bye. Korsøe Bye. Korsøegaard. Torup Bye. Guldager Bye. Bonderupgaard. Eveldrup Bye. Dalsgaard.
6. Vesterbølle Sogn (f). Vesterbølle Bye. Lerkenfeld Hovedgaard. Svingelberg Bye. Glerup Bye.
7. Hersom Sogn (g). Hersom Bye. Hersomgaard Hovedgaard. Ørriis Gaard. Trostrup Gaard. Skammeriis. Tved.
8. Fielsøe Sogn (h), Annex til Giedsted. Fielsøe Bye. Etterup Bye. Klostrup Bye. (654)
9. Laastrup Sogn (i). Laastrup Bye. Synder Borup Bye. Nørre Borup Bye. Viegaard. Østerbye. Noget af Byen Rind.
10. Skals Sogn (k), Annex til Laastrup. Skals Bye. Skringstrup Bye. Estrup Bye. Holmgaard Hovedgaard.
11. Østerbølle Sogn (l), Annex til Vesterbølle. Østerbølle Bye. Bygum Bye. Allestrup Bye.
12. Tostrup Sogn (m), Tostrup Bye. Trovelstrup Bye. Spanggaard. Fruergaard. Skindrup Mølle. Neder Mølle. Over-Ugelriis. Neder-Ugelriis.
13. Kelittrup Sogn (n), Annex til Hersom. Kleittrup Bye. (655) Kleittrup Mølle. Hærup Bye. Heiring Bye. Fristrup Bye. Demstrup Gaard. Skorup Gaard.
14. Hvam Sogn (o), Annex til Simmested. Hvam Bye. Restrup Hovedgaard. Hvam Kroe. Tulstrup Gaard. Kallestrup Gaard.
15. Roum Sogn (p), Annex til Tostrup. Roum Bye. Møldrup Gaard. Skamriis Gaard. Nørriis Gaard. Lund Gaard. Trengsel. Skravad Gaard. Skravad Mølle. Aastrup Gard. Hedehuus. (656)
16. Testrup Sogn (q), Annex til Gislum i Gislumherred. Testrup Bye. Testrupgaard. Vesterriis Bye. Kastrup en Eensted Gaard. Kyneb Bye.
17. Hvilsom Sogn (r), Annex til Simmested. Hvilsom Bye. Tollestrup Bye. Støtterup Bye. Vester Gundestrup er lidet Bonde-Sted.

- a) (651) Kirken, som ligger midt i Byen Bierggrav, er uden Taarn og Merkværdigheder. (652)
- b) Kirken har et Taarn, og ellers intet merkværdigt. I Giørup Bye er et Hospital for 4 Fattige, byggt og stiftet 1744 af Commerceraad Jens Giörrup og Frue Christance Horneman, og en Skoleholder nyder den aarlige Rente af 200 Rdlr. efter Cancellieraad og Borgemester Christian Giörups Stiftelse. See HOFMANS Fundatz. Tom III pag. 394 401 Tom IX. Append. Vib. P. 22. Presten til Ulbjerg og Lynderup er egentlig residerende Capellan for Biskopen i Viborg, som dette Kald pro officio er tillagt.
- c) Kirken har et ordinair Taarn, og ligger strax synden for Giedsted Bye. Giedsted Aae har her sit Udfald i Limfiorden.
- d) I Kirken, som er med Taarn, findes i Choret i den nordre Væg indmuret en Ligsteen med udhugne Corpora over Styge Rosenkrands til Hefringholm og Lynderupgaard, som døde 1571 og hans Frue Maren Knob til Gyllebo, som døde 1581. I Kirken er en rar Sølv-Kalk forgyldt og af smukt Arbeid, given af Dronning MARGRETE, derpaa sees et Vaaben med 3 Løber og denne Inscription i Munkeskrift: Eleemosym Dominæ Margaretæ Reginæ Daniæ, Sveriaë & Norvegiæ. Af Rind Bye udi dette Sogn haver Rindsherred sit Navn. En Deel af bemeldte Rind Bye hører til Laastrup Sogn. (653)
- e) Paa Kirken er et maadeligt høit Taarn. Prestegaarden er i Sveldrup, hvor Sognepresten boer, men den residerende Capellan boer i Annex Prestegaarden i Hvam. Den Bye Skieshale kaldes andensteds Skudsaae.
- f) Kirken ligger midt i Byen og har et maadeligt Taarn. I Svingelberg Bye har fordum været en Kirke som Hr. Jörgen Lykke til Overgaard lod afbryde, og dermed opbygte et Huus paa Bonderup, som nu kaldes Lerkenfeld. Lerkenfeld Mølle heed tilforn Bonderup Mølle, og Broen derved Bonderup Broe. I Knudstrup og Glerup Byer legge endeel af Beboerne sig paa Strømpe-Vinderier, hvorved de gjøre sig god Fordel.
- g) Hersom Kirke er taarnløs. At denne er en af de meget gamle Kirker i Landet, det viser denne Skridt, som staaer tegnet inden til paa Kirke-Muren: Anno 1150 die S. Laurentii blev Hersum Kirke viet af Bisp Eschild, som da var Biskop i Viborg. Lutherus: Tempus pestilentissimum est, ubi Ecclesia negligitur, nihil illi datur, sed spoliatur, olim confirmabant, nunc spoliant. Hersom Bye siges tilforn at have staaet norden til udi Heden, kaldet da Nehel, men for Mangel af Vand flyttet ned af Kieret, hvor Aaen løber forbi til Løvel Broe.
- h) Fielsø Kirke ligger strax vesten fra Byen. I Taarnet er et lidet Gangverk med Viser. Byen Etterup findes andensteds nævnet Ebderup. (654)
- i) Kirken er uden Taarn. Af den Bye Rind hører en Deel til Lynderup Sogn.
- j)
- k) Kirken har et ordinair Taarn. Ved Byen Skals falder Skals-Aae ud i Limfiorden. Denne Bye har got Fiskerie af Øreder, Gedder, Aborrer, Helt og Skaller.
- l) Kirken har et maadeligt Taarn, og ligger østen for Byen. I Østerbølle findes endeel Strømpebindere, som af dette Arbeid gjøre sig nogen Fortieneste.
- m) Det berettes, at der i gammel Tid, foruden Roum Sogn, har været endnu et lidet Annex til Tolstrup, kaldet Mintrup. Kirken, som kaldtes Mintrup Kirke, skal have staaet paa Spanggaards Mark, hvor endnu findes Rudera ad den, og Kiendemerke, hvor Kirkegaarden har været, til samme Kirke skal have ligget, Etterup Bye, som nu hører til Fielsø Sogn, Skinderup Bye, som hør til Ulbjerg Sogn, og Borup i Laastrup Sogn. Spanggaard har i fordum Tid været beboet af Adelige Folk, men er nu en Bondegaard. Fruergaard er af samme Beskaffenhed.

- n) Kleitrup Kirke ligger tet ved Byen paa en høi Bakke. Lidet synder fra Kirken ligger fire store Steene i en Kreds, som har været enten hedensk Alter (655) eller et Tingsted. Kleitrup bestaaer af fire Bøndergaarde, og ligger tet ved en stor Søe kaldet Kleitrup Søe, men hvor Byen nu staaer, skal fordum have staaet et befæstet Slot med Volde og Graver omgivet, kaldet Kleitrupgaard, som endnu i forige Seculo har været til, og beboet af de Harboer og Urner, hvis Vaabener findes i Kirken. Nu sees alene Rudera af Kleitrup Slot. Nogle holde for, at dette Slot var anlagt i Kleitrup Søe, og var det rette Bratingsborg, som omsynges i de gamle Viser. See videre i HOFMANS Fundatz. Tom III. P. 386. Af Kleitrup Søe løber en Aae, som er Skiel imellem Himmersyssel og Omersyssel. Skorupgaard skal og fordum være beboet af Adel, men beboes nu af Bønder.
- o) Til dette Sogn er en Residerende Capellan, som boer i Hvam Prestegaard. Kirken har et lidet Taarn, i Choret en Ligsteen med Vaabener og Positurer over Niels Harboe til Restrup som døde 1560 og hans Frue Birgitte Munk. Paa Marken ere tvende saa kaldede Steenstuer, den ene nordost fra Byen i Heden, bestaaende af store Steene satte i en Omkreds, den anden sydost nær ved Byen, hvilken ei alene nestaaer af mange store Steene fast lagte, men midt imellem ligger en stor flad Steen paa nogle andre, hvorunder kan sidde 3 a 4 Personer, samme maa have været enten et Hedensk Alter, eller Begravelse, eller anden Forsamlings-Sted.
- p) Lund Gaard der i Sognet er nu en Bondegaard uden al Frihed, men har fordum været beboet af Adels-Folk. Saa siges og, at Aastrup af (656) gammel Tid har været en Herregaard, men ligger nu til Lynderupgaard, og beboes af en Forpagter. Nogle holde for, at Nøris her i Sognet m som nu er en Bondegaard, har fordum været det Nørre-Riis, hvor den navnkundige Niels Ebbesøn boede, som ihielslog den kuldede Greve i Randers.
- q) Kirken ligger lidet vesten fra Byen ved Testrupgaard, er uden Taarn, og endeel deraf nedfalden og borte. Den skal være bygt 1434 St. Karen til Ære, og været som en stor Kloster-Kirke, men har nu slet intet Monument eller merkværdigt, dog er den hvælvet, undtagen det øverste Stykke over Alteret, hvorunder Klokken hænger i et Træverk udvendig. Kirken har fordum haft et stort Taarn med trende Klokker, hvoraf de to bleve tagne til Viborg Domkirke, da den 1567 var brændt. Kastrup der i Sognet er nu en Bondegaard, men skal fordum have været beboet af adelige Familier Skadeland og Pors. Saa har og i Vesterriis fordum boet Adel; thi man finder 1462 nævnet Nis Jensøn i Vesterriis Væbner.
- r) Kirken har et maadeligt Taarn, og ligger strax synden ved Byen.

3 Medelsom-Herred.

1. Vindum Sogn (a). Vindum Bye. Vindum Overgaard Hovedgaard. Faarup Bye. Dyrskovhuus eller Duelund. Brandstrup Bye. Hedegaarde. Tange Bye. Holmhuus. Skavumgaard. (657)
2. Langaee Sogn (b). Langaee Bye. Hollerup to Gaarde.
3. Grendsteen Sogn (c), Annex til Øster-Velling. Grendsteen Bye. Stevntrup Bye. (658)
4. Vinge Sogn (d), Annex til Langaa. Vinge Bye. Rønge Bye. Ulstrup Hovedgaard. (659)
5. Hiermind sogn (c), Hiermind Bye. Tavlgaard to Halv-Gaaarde.
6. Torup Sogn (f) Annex til Langaa. Torup Bye.
7. Vinkel Sogn (g). Vinkel Bye. Vigstrup Gaard. Horsdal Gaard. Randrup Hovedgaard. Randrup Mølle. Nave en gaard. Odsgaard. Kierstrup en Gaard. Engedal et lidet Sted. (660)
8. Rind Sogn (h), Annex til Vinkel. Rind Bye. Medelhede en eenlig Gaard. Skaber Mølle.

9. Helstrup Sogn (i), Annex til Øster Velling. Helstrup Bye.
 10. Mammen Sogn (k), Annex til Biering. Mammen Bye. Trengsel et Huus. Dalsgaard. Hesselholt Gaard. Brytborg Gaard. Korreborg Huse. Snorfang Huse. Herkiergaard. Mørkehuus. Trykemellem. Qvolborg. Nøraa Huus. (661)
 11. Lee Sogn (l) Annex til Hiermind. Lee Bye. Nørre Tulstrup. Kolbek Gaard. Hede Mølle. Himmestrup Hovedgaard. Overskov. Vester Krog. Kirkeskov Krog. Restrup Krog. Skieriis Krog.
 12. Øster Velling Sogn (m). Øster Velling Bye. Øster Velling Mølle.
 13. Hiorthede Sogn (n), Annex til Hiermind. Hioerthede Bye. Synder Tulstrup. Kiellinghølgaard. Skovkrog en halv Gaard.
 14. Biering Sogn (o). Biering Bye. Biering Mølle. Siørup Gaard. Harpendal. Hesselhuus. Trendboehuus. (662)
 15. Skiern Sogn (p), Annex til Vester Velling. Skiern Bye. Skiern Mølle. Ingbek Bye. Karmark Gaard. Skierngaard. Løvskal Bye. Ilsøe Bye. Stuberup et Boel.
 16. Vester Velling Sogn (q) Vester Velling Bye. Terp Bye. Lille Torup Bye. Dengsøe et Boel. (663)
-
- a) (656) Kirken er en kiøn Bygning, med det anseeligt Taarn of Spir, hvorudi hænge tre Klokke, de tvende at ringe med, den tredje en Slag-Klokke til Seierverket, som viser øster ud over Kirken. I Kirken hænger en messing-Lysekrone (657), given af Kirke-Patronen Janus Fridenreich til Palstrup. Under Choret er en muret hvælvet Begravelse. Over Skriftestolen sidder et gammelt Epitaphium, hvis Inscription er ulæselig. I Brandstrup Bye ligger Prestegaarden, hvor Sognepresten boer. Denne Bye skal fordum have hedet Faldberg, og var da Annex til Vindum. Af Faldberg øde Kirke, som har ligget for sig selv ved en Søe hos Landeveien, sees endnu Rudera. Faldberg Kirke siges at være bleven nedbrudt af Rigets Marsk Anders Bilde, og Sognefolket anviist at søge Vindum Kirke. Da Faldberg Bye, som laae ved Kirken, var afbrændt, blev Byen forflyttet til det Sted, hvor den nu ligger, og til en Erindring af Branden kaldet Brandstrup. Faarup Bye ligger om en liden Søe. Skavngaard er et smukt Sted ved Landeveien, som bestaaer af 12 Tønder Hartkorn, og har forhen været to Bøndergaarde.
 - b) Langaae er er stor Bye af 19 Bøndergaarde, har formodentlig sit Navn af den lange Guden-Aae, som strax neden for Byen løber forbi. Ved Kirken et et grundmuret Hospital for 6 fattige Lemmer, stiftet 1655 af Christen Skeel Jörgensön til Sostrup og Frue Birgitte Rosenkrands, hvortil de har skienket 2000 Rdlr. som er heftet paa Ulstrup Hovedgaard. Uden for Hospitalet nyder andre 6 Fattige ligeledes maanedlig Underholding af Overskudet. Paa Langaae Byes Mark, som og kaldes Longe eller Lunge, ved Guden Aae, har forhen været tvende Runestene, men begge defecte og afstumpede. See WOEMII Mon. Dan. Pag. 311 312. Til dette Sogn haves got Fiskerie i Guden-Aae af Lax, Gedder, Aborre og andre Sorter Fisk.
 - c) Grendsteen Kirke ligger ved Guden Aae, hvor den skønne Laxefangst falder, som tilhører det Grevelige Reventlovske Stamhuus Frisenvold. Den har fordum haft et høit Taarn, som tiente Søefolk til Merke, naar de vilde (658) løbe ind i Randers Fiord. Uden for Kirkedøren ligger en stor Steen med en gammel forsledt Runeskrift, som, traditionen siger, skal indeholde en Grændse-Tractat enten imellem to Næsse-Konger eller imellem to Cathokse Biskopper af Viborg og Aarhuus. Vist er det, at denne Kirke gjør paa den Kant Grændse-Skiel imellem Viborg og Aarhuus Stifter, og skal deraf Byen og sognet have Navn. Men hvad Runestenen angaaer, da er Traditionen om dens Indhold, her som andensteds, aldeles urigtig; thi man har dens rette Læsning i WORMII Mon. Dan. Pag. 314 som viser, at Steenen har været sat af en ved

Navn Tuki Smid over Rifne Her Esgi Bianers Søn. Stevnstrup skal før være kaldet Stefanstrup eller Stephans Torp.

- d) I dette Sogn midt imellem Ulstrup og Rønge, tet ved Landeveien, ligger en stor Steen halvfierde Alne høi og snart lige saa bred, med en Runeskrift paa, som er saa forsledt, at den neppe kan læses. Om denne Steen er det en almindelig Sagn, at den er hid forflyttet fra et andet Sted kaldet Grøndal, og at det er den Samme sten, hvorpaa en Canik fra Ribe, som 1503 drog fra Viborg til Randers, skal læst den fameuse Inscription udhuggen i stenen med Kobber-Bogstaver: Kirker skulle blive til Fangetaarn, Skalke skulle trives, Eldinge fordrives, Danske Mænd vorde ugieve og fange tydske Sæder, Herremænd skulle blive til Kiöbmænd, Prester til Bønder, og Bønder til Vidunder. Vel synes denne Skrift af et muntert Hoved at være giort enten som en Satire over sine eller en Spaadom om tilkommende Tiders Tilstand, men at den staaer paa denne Steen, er en pur Digt, som WORMIUS allerede i sin Tid har anmerket, naar han i sine Monum. Dan. P. 305 giver en Tegning deraf, hvilken i Henseende til Skriften vel ikke er fuldkommen rigtig, men saa viser den dog, at det er en ordinair Rune-Inscription over nogen Afdød, og ikke indeholder det allermindste, som ligner oven anførte Danske Inscription. Vel mueligt, at den gode Erasmus Lætus, som i sin Bucolien (659) trykt 1560 udi den 5te Ecloga kaldet Mytmix, har indklæbet denne Fabel i en prægtig Latinsk Poesie, selv kunde være Mester derfor, da den smager af de Tiders Genie.
- e) Kirken har et høit Taarn, og er paa syndre Siden belagt med Bly. Altertavlen, som er af smukt Bildhugger-Arbeid, har en Bonde i Kiellinghøl givet. Messehagelen af trykket Fløiel og to lukte Stole er ziret med de Ruders Vaaben og bekostet af nogen i den Familie, som har boet paa Kiellinghøl, der nu er en Bondegård og hør til Hiorthede Sogn. WORMIUS in Mon. Dan. P. 302 anfører en skøn Runesteen, som i hans Tid stod ved Hiermind Bye, sat af Thulfr over sin Broder Rada, hvilken Steen skulde være hidflyttet fra en Høi kaldet Runehei, hvorudi Presten skulde have fundet Urner med Aske og brændte Been. Paa bemelte Runehei skal fordem have staaet endnu en anden Runesteen, hvilken skal være oversendt til Kiøbenhavn, og menes at være en af de gamle Steene, som i Mands Minde har staaet ved det Runde Taarn. See Marm. Dan. T. II. P. 230
- f) Torup Kirke er 1748 prydet med et lidet Taarn og Spir. Udi Altergulvet laae i WORMII Tid et stort Stykke af en smuk Runesteen, som synes andensteds fra hidført, hvis Inscription indeholder, at den er sat af Osgut Hvide Kims Søn, Svens Mand, over sin Broder, Mon. Dan. P. 303.
- g) Kirken er 1744 af Janus Fridenreich til Palstrup fra Grunden af opbyggt og med Taarn forsynet. Paa Kalken, som er af Sølv sterk forgyldt, løses, at Peder Olufsen og Maren Christens Dotter 1631 have givet den, efterat Fienderne 1627 havde berøvet deres Sognekirke. I Kirken (660) er et Epitaphium over Just Lauridsön i Odsgaard, som havde været Baccalaurens til Rostok, Vicarius i Aarhus Capitel, Provst i Medelsomherred og Sogneprest til Vinkel og Rind, død 1575 99 Aar gammel, hans Søn Hieronymus Justsön Canik i Viborg har 1604 ladet opsette dette Epitaphium over sine Forældre. Vinkel Sogn bestod fordem ikkun af Skovhuse og bare Skov, men ligesom Stederne har taget til, saa har Skoven taget af, og det saa merkeligt, at de paa hele Vinkels Grund nu ikke er et eneste Træ tilbage. Vigstrup staaer for 9 Tønder Hartkorn og beboes af tre Mænd. Horsdal har 7 Tønder Hartkorn og beboes af to Mænd. Gaarden Nave eller Nabe staaer for 10 Tønder Hartkorn og beboes af 4 Mænd. Odsgaard 6 Tønder Hartkorn, beboes af to Mænd. Kierstrup 4 Tønder Hartkorn beboes af to Mænd. Engedal stod før kun for 2

Skiepper men nu for 1 Tønde Hartkorn, siden den har faaet Jorden tillagt fra et andet Sted kaldet Stenbroehuus ved Veirum Broe, som nu er nedbrudt.

- h) Rind Kirke er en god fast Bygning, med Taarn, opbyggt fra Grunden for nogle og tyve Aar siden af Kirke-Eieren Janus Fridenreich til Palstrup, Medelhede ligger midt i Heden, staaer for 10 Tønder Hartkorn og beboes af tvende Mænd. Skaber-Mølle ved Skaberbroe staaer for 1 Tønde Jordskyld og 8 Tønder Mølleskyld.
- i) Kirken er uden Taarn. Helstrup skal fordum hedet Helges Torp.
- j)
- k) Kirken er en god Bygning, men uden Taarn. Mammen Sogn bestaaer af mange smaae og eenlige Steder, men om Navnet er af mange Mænd, det er uvist. (661)
- l) Kirken er af slet Anseelse og uden Taarn. Derudi tvende store Messing Lysestager givne 1683 af Jomfru Mette Kaas til Himmelstrup. Paa Marken ved Lee ligger paa tre store opstaaende Steene en anden stor Kampesteen rund oven med neden under flad, derunder en stor Gryft, som kan rumme fire Mand, samme kaldes Jyn-Gryden. Norden for Lee Bye paa en Bakke i Skoven skal fordum have ligget en Herregaard, kaldet Restrup, hvoraf sees Rudera i Volde og Graver og Gyllestenene af Bygning, Stedet kaldes endnu Restrup Krog.
- m) Kirken er en slet Bygning uden Taarn. Paa Klak og Disk findes de Oxers og Ulfelders samt Gros-Canceller Reventlovs Vaabener. Altertavlen er given af Sognepresten Peder Vinding, som døde 1734. Under samme findes Register paa Presterne siden Reformationen, som alle have været af én Familie. Staaende for 15 Tønder Hartkorn. Én af dem Jens Christensen Thorup var Prest paa Stedet i 56 Aar. Øster-Velling og dets tvende Annexer tilhører Greve Reventlov med Jure Vocandi & Patronatus. Velling Birk er endnu til, men lagt under Herredstinget.
- n) Kirken er en ringe Bygning og uden Taarn. Kiellinghøl her i Sognet har før været de Ruders Herresæde, men er nu en Fæstebondegaard
- o) Biering skal være kaldet Bierg-Kong af sin Situation, at den er omringet (662) af Bierge og Bakker. Kirken er en smuk Bygning med et anseeligt Taarn, 1754 fra Grunden repareret, og inden i med en kiøn Altertavle og Prædikestool ziret. Der findes og en Tavle af Bildhugger-Arbeid, hvorpaa Stedets Prester fra Reformationen er optegnede, den første Kiels Stair var Prest 57 Aar fra 1517 til 1574 den ottende, Rasmus Christensen Fog, som var Prest fra 1673 til 1714 lod denne Tavle indrette 1692. Han bekostede og en aaben Begravelse i Kirken til Hvilested for sig og sine Efterkommere. Biering-Mølle er en Selveier-Mølle.
- p) Skiern Kirke ligger for sig selv paa aaben Mark, og er prydet med et lidet spidst Taarn. I Kirken findes endnu en gammel Monstrantz. Ved syndre Siden af den rette Altertavle, staaer en mindre, men begge med udskaarne Helgen-Billeder, begge forfaldne og deres Maling og Forgyldning mesten afsledt, saa man snart ikke kan kiende, hvad Historier derpaa skal forestilles, dog har man af Underskrifterne kunne læse saa meget; S. Nicolaus ora pro nobis. S. Catharina de Senis & c. orate pro nobis, hvoraf nogle vil slutte, at Kirken har været indviet St. Nicolav og nogle flere Helgener til Ære. Under Qvindestolene sees igiennem et lidet Tralverk at være et gammelt tillukt Begravelse-Sted, hvori nogle af de Brokenhuser skal ligge. Ikke langt fra Kirken sees Rudera af Skiern Slot, hvorom mere siden. Nær ved Kirken laae for 50 Aar siden en Vandmølle som i Matrikelen kaldes Skiern-Mølle, hvilken blev lagt øde, da ingen af dens 4 Lods-Eiere vilde holde den og fornemlig Broen dertil vedlige. For en Snes Aar siden har Greve Skeel ladet paa en høi Bakke nord for Kirken i Steden opbygge en Veirmølle
- q) I Kirken er Epitaphium over Sognepresten Jacob Willumsen Langaa som døde 1648 og hans Sucesser Ditlev Hansen Arrebo som døde 1683. (663)

4 Fiends-Herred.

1. Høgslev Sogn (a). Høgslev Bye. Starupgaard Hovedgaard. Starup Bye. Starup Mølle. Halskov en Gaard. Halskov Boel. Vinkel Bye. Vinkelplet en Gaard. Østerriis Bye. Maigaard. Degnsgaard. Bodsgaard. Svenstrup Bye. Seistrup Bye. Bruddal en Gaard.
 2. Lundø Sogn (b), Annex til Høgslev. Lundø Bye. Lundøegaard.
 3. Torup Sogn (c). Torupgaard Hovedgaard. Borup Bye. (664) Knud Bye. Kosted Bye. Jordbroe-Mølle. Nør-Revn-Gaard. Synder-Revn Gaard. Mosgaard. Riisgaard. Teilsgaard. (665)
 4. Borrids Sogn (d), Annex til Ørum. Borrids Gaard. Sparkier Bye. Lille Torup en eenlig Gaard.
 5. Dagberg Sogn. (e) Dagberg Bye. Engedal Bye. Seilbek Gaard. Søgaard. Nygaard. Knudsgaard. Søvsæe Gaard. Vedhoved Gard. Klem. Harestrup et Boel. (666)
 6. Vrove Sogn (f). Vrove Bye. Sørup Bye. Vester Børsting Bye. Vittrup en Eensted-Gaard. (667)
 7. Flye Sogn (g), Annex til Vridsted. Flye Blye. Aakier Bye. Ilsø Bye. Bregndal en Eensted-Gaard.
 8. Fellingberg Sogn (h), Annex til Kobberup. Nør-Fellingberg Bye. Synder-Fellingberg Bye. Skalmstrop Bye. (668) Trolstrop Bye. Tversøe Gaard. Grønkier en Eensted-Gaaard. Stoholm en Eensted Gaard.
 9. Smollerup Sogn (i), Annex til Dagberg. Smollerup Bye. Lanum Bye. Øster Børsting Bye. Rørgaard et eenligt Sted.
 10. Gamelstrup Sogn (k), Annex til Ørum. Gamelstrup Bye. Beke en eenlig Gaard. Fusager Bye. Lundgaard Hovedgaard. Drengsgaard.
 11. Ørslev Kloster Sogn (l). Heilskov Bye. Ørslev Kloster (669) Hovedgaard. Bøstrup Bye. Lund Bye. Hald Bye. Laigaard tvende Gaarde. Et Huus ved Virksunds Færgested. (670)
 12. Ørum Sogn (m). Nør-Ørum Bye. Synder-Ørum Bye. Ørumgaard. Strandet Hovedgaard. Aris Boel. Drontmølle. (671)
 13. Mønsted Sogn (n), Annex til Dagberg. Mønsted Bye. Holte Gaard. Langskov et Huus. Store Krogsgaard. Lille Krogsgaard. Mølgaard. Rosgaard. Rosborggaard. Tovgaard. Mørup en Gaard. Møgelbiere. Bryrup. Kovstrup en Gaard. Gundelund.
 14. Qvols Sogn (o), Annex til Torup. Qvols Bye. Qvolsgaard. Kuurgaard et eenligt Sted. Nybroe en privilegeret Kroe.
 15. Resen Sogn (p), Annex til Vrove. Resen Bye. Høgild Bye. Rabes en eenlig Gaard. Neder-Torp en eenlig Gaard. Over-Torp en eenlig Gaard. Koldkuur en eenlig Gaard. (672).
 16. Vristed Sogn (q). Vristed Bye. Trevad Bye. Egeberg Bye. Hagebroe et Kroehuus. (673)
 17. 17 Kobberup Sogn (r) Kobberup Bye. Kardyb en Eenstedgaard. Tastum Bye. Søebye Bye. Søebye Mølle. Gamskier en Eenstedgaard. Røgind en Eenstedgaard. Alstrup en Eenstedgaard. (674)
 18. Dømerbye Sogn (s), Annex til Høgslev. Dømerbye Bye. Dalsgaard en eenlig Gaard. Jestrup to smaa Steder.
- a) (663) Kirken er stor, bygt af hugne Steene, har et anseeligt høit Taarn og en smuk Kors-Kirke. Som Rigetsraad Biörn Kaas har ladet bygge, hvor han ligger begravet under en stor udhuggen Steen med hans Frues Billeder i fuld Corpus. Prædikestolen er 1583 bekostet af hans Enke-Fru Christentze Niels Dotter Rotfeld. Paa de tvende øverste Herskabs-Stole findes de Julers, Frisers, Kragers og Ulfelders Vaabener. Høgslev eller Høislev menes at have Navn af en Høi tet østen

for Kirkegaarden, hvor fordum har været holdet Ting. Halskov har tilforn været beboet af nogen af den adelige Familie Hög, men nu beboes af Bønder-Folk. I Høgslev saavel som Lundøe Sogne falder godt Fiskerie af Limfiorden, i sær Aal, Sild, Aborre og andre Sorter.

- b) Kirken er liden og bygt af store graa Kampesteene, med et lidet Taarn, har før været et Capel, Viborg Domkirke tilhørende, og indviet fordum St. Clemens til Ære. Sognet, som er ikkun 30 Tønder Hartkorn, er en liden Ø, af Limfiorden omringet, eller rettere Peninsul, thi man kan kiøre, ride og vade over Vandet dertil. Af den liden Lund eller Krat, som er der paa Landet, er Navnet Lundøe. Grunden er mest Sand, og Beboerne kan ikke avle Føden af Landet, men maae nære sig af Vandet.
- c) Kirken ligger høit og har en smuk Anseelse, er bygt af Muursteen og tækket (664) med Blye. Taarnet har tilforn haft 5 Spire, som kunde sees langt borte, de fire skal med Flid være nedtagne, det femte blev 1742 af Lynild nedslaget. I deres Sted er nu at see tvende Fløie hver paa sit Hiørne. I Taarnet ere tvende Klokker en større og en mindre. Altertavlen er af forteffeligt Bildhugger-Arbeid, bestaaende af 3 Etager, men marmorerede Pillarer, smukt malet og forgyldt, derpaa findes fire Adelige Vaabener af de Juler, Friser og Kaaser, med Aarstal 1682. Prædikestolen er ikke mindre zirrig, hvorover hænger en smuk Krone fra Hvælvingen i en Jernkiæde. Fonten er af en heel udhuggen Kampesteen, med en forgyldt Rand oven om, derover hænger og en skøn Krone i en forgyldt Kiæde fra Hvælvingen. Paa Kalk og Disk, af massiv Sølv forgyldt, staaer Cancellen Niels Kaases Vaaben, og paa Foden denne Skrift: Jeg skal bruges efter Christi Skik, men ikke efter Pavens Skik. Messehagel og Alterklæde af rødt trykket Fløiel med Guld-Galoner. Paa de tvende øverste Stole findes samme fire Vaabener som paa Altertavlen, med Aarstal 1579 og 1682. Ved den nordre Side staaer Herskabets indlukte Stool paa 6 Jern-Piller og er af fineste Bildhugger-Arbeid. Nederst i Kirken er et smukt malet Pulpitur med Aarstal 1682. Ved Kirkens syndre Side er udbygget et Capel afhugne Steen og tækket med Blye, derunder er en hvælvet Begravelse, hvori staaer 5 Adels-Personers Lig, nemlig, Tønne Juul og hans Frue Anne Cathrine Friss, de andre tre menes at være Ulrich Sehested død 1692. Frue Barbera Juul død 1706 og Frue Helvig Krabbe død 1714 oven til staaer opsat et prægtigt Epitaphium af Marmor og Alabast over bemelte Tønne Juul til Torupgaard som døde 1684 64 Aar, og Frue Anne Cathrine Friis som var Cancellen Christian Frises Dotter og døde 1698. i Capellet sees og en graa Marmor-Steen indsat i Muren, hvorpaa læses, at Tønne Juul 1684 har ladet dette sit Begravelses-Sted og Capel renovere og forfærdige, og lagt nogle Bøndergaarde til (665) dets Vedligeholdelse. See HOFMANS Fund. Tom III. Pag. 427. Anno 1567 fik Cancellen Niels Kaas af Kong FRIDRIK II Jus Patronatus til Torup Kirke og Prestegaard. Sognepresten boer i Dalsgaard Prestegaard. Ved Kosted Lund ligger en Høi kaldet Kroghøi, hvoraf kan tælles 38 Kirker. Ved Torup Sogn falder Fiskerie i Limfiorden, hvor Fartøier fra Aalborg kan legge til, udskibe Tømmer og andre Varer, og indtage Proprietariernes Korn og andre Producter.
- d) Kirken er liden uden Taarn, men inden i smukt malet. Kalk & Disk af Sølv, given 1705. Paa Messehagelen sees et kunstigt broderet Crucifix, samt de Rosenkrandsers og Billers Vaabener Gamelstrup Kirke, formedelst Kaldes Besværlighed, da Presten hver Prædikens Dag har over tre sterke Mile at reise, og Sognets Ringhed, som i alt ikkun bestaaer af 34 Tønder Hartkorn. I dette Sogn brændes endeel sorte Gryder og Jydepotter, som føres vidt omkring.
- e) Kirken er en skikkelig stor og god Bygning og hugne Steene, tækket med Blye, har et middelmaadigt Taarn og et grundmuret Vaabenuus. Fordi Kirken ligger høit paa en Bakke, men Prestegaarden og Byen i en Rekke norden for udi en Dal, giver den et smukt Anseende. Paa Byens Mark ligger et høit og stort Bierg, kaldet Dagberg-Daas, som kan sees over 4 Mile bort i

sær mod Synden og Vesten, og kiendes af en Blaa Taage, som fast altid staaer om den, og ventelig er Damper af hosliggende Mose. (666) Norden for Byen ligger en langagtig Dal, kaldet Dybdal, med Bierge paa begge Sider, hvor Steenen udhugges, som af Beboerne brændes til Kalk. Der ere Gruber over 70 Alne dybe, og Kalken, som der beredes, holdes for den beste i Landet, endog til Gipsverk brugelig. Ove paa Kalkbiergene saar og pløier man. Om dette Kalkbrænderie er forhen udførligere berettet. Norden for Byens Mark ligger en liden opelsket Lund kaldet Kielderis, og derhos et Boel eller eenligt Sted navnlig Harrestrup, hvorved i en dyb Dal ligger et høit Bierg, cirkel-rund og flad oven paa, med Muursteen i Grunden, af 12 Favnes Brede tvert over, kaldet Harrestrup Borg, hvorpaa siges fordum at have staaet et lidet Slot eller fast Taarn, beboet af Drostens Hr. Peder Hoseöl, som levede 1287.

- f) Vrove Kirke er en god Bygning af hugne Kampesteene, med et høit Taarn, og en Korskirke paa syndre Side. Ved Kirkens østre Ende er, og af huggen Steen, tilbygt et halv-rundt Capel eller Sacristie, som tillige med Kirken, Korskirken Taarnet er takt med Blye. Kirken har tvende Indgange, en paa syndre og en paa nordre Side, men den ene aabnes sielden og alene for Kirkegangs Koner. Stolene, Panelet og Pulpituret forfærdiget 1703 og 1705 samt malet og staferet, som M. Christen Erichsen Prest i Viborg og Provst i Fiendsherred paa Kirkens Bekostning lod gjøre. Prædikestolen af smukt Bildhuggerverk gjort 1609 men stafferet 1710. Kalken af Sølv forgyldt er given af Thomas Michelsen Biering og Ingeborg Anders Dotter Holst, Disken 1728 af Sognepresten Michel Thomæsen Biering og Mette Panderup. I Taarnet har bemelte Hr. Michel Biering, som da var Kirkens Eier, indrettet sin Begravelse. Sørup har egentlig hedet Sæthorp af en liden Søe, som ligger midt i Byen. Paa Børsting Mark ligger en Høi kaldet Thorshøi, hvorfra man kan tælle 38 Kirker. Imellem Vrove og Vridsted har været en Sandflugt, som ved Sandhavre-Sæd er stillet. (667).
- g) Kirken er en god fast Bygning med en Korskirke paa syndre Side, alt tækket med Blye. Taarnet er temmelig høit og tækket med Fiele. Paa Klokken staaer C. H. F. og J. K. P. som er Assessor Frises til Lundgaard og Frues Navne, som 1746 har ladet den omstøbe. Synden paa Kirkegaarden staaer en huggen Steen en Alen høi og gjort som et Kors. Kirken har en smuk malet Altertavle, Prædikestool og Pulpitur. I Taarnet er en Begravelse for Assessor Friis til Lundgaard og Familie. Sølv-Kalk og Disk er Given af tvende Bønder i Sognet, og Forgylningen af 2de andre Bønder bekostet. I Kirken er en Træ-Tavle over Sognepresten Lucas Stenstrup. Flye menes at have sit Navn af en stor Aae, som flyder tet forbi. Ilsøe, som et Document af 1537 kalder Xelssø heder saa af en liden Søe midt i Byen, denne Bye har fordum haft sin egen Kirke liggende uden for Byen, hvis Kirkegaard og Rudera endnu vises, men Stedet er nu begroet med Lyng. Bregndal har Navn af en Dal som den ligger i, og nogle med Bregner begroede omliggende Bakker. Paa denne Gaard har fordum boet Frue Anne Kaas, som sees af Stedets gamle Kirkebog. Paa Heden imellem Flye og Estvadgaard ligger et Sted kaldes Skadstou, hvor Dronning MARGRETE skal have haft sit Telt, og ikke langt derfra tvende Damme, hvorudi hun efter Traditionen vandede sine Heste. Paa samme Hede hos Veien imellem Flye og Skive ligger Haralds-Høi, hvori en Konge af det Navn Harald menes at være begravet.
- h) Kirken bygt af hugne Steene, har et smukt Taarn. Paa Altertavlen, som er kun liden, men vel stafferet og forgyldt, staaer 4 ubekiendte Vaabener, som menes at være af de Adelsfolk, som fordum boede paa Grønkie, da en Herregaard, men nu en Bondegaard. Byerne Nør- og Synder – Fellingberg adskilles ved et Kier. Ved Troelstrup Bye opkommer en Aae, som løber fra Øster til Vester, hvorved to Vandmøller drives. (668)

- i) Kirken som ligger ude fra Byen, er en god Bygning af hugne Steene, med Taarn, og sat i god Stand af de tvende fælles Eiere Assessorinde Friis til Lundgaard og Jonas Agerholm paa Rosborggard. Norden for Smollerup ligge tre Høie i Triangel, kaldet Ting-Høie, hvor fordom skal være holdet Ting under aaben Himmel. Paa Byens Hede ligge tvende Høie, som har Navn af tvende Høfdinger Roder og Grimer som der skal være begravne. Imellem Smollerup og Lanum Byer er en Vei igiennem en Hule 840 Alne lang.
- j)
- k) Gamelstrup Kirke, bygt af hugne Steene og tækket med Blye, er den mindste i Herredet og uden Taarn, men indvendig smukt malet og prydet, som forige Lundgaards Eier Thöger Ostenfeld har bekostet. Paa de øverste Stole findes de Billers og Kaasers Vaabener med disse Bogstaver P. B. og A. K. I Altergulvet er en aaben Begravelse, hvori staaer Preben Bildes Lig ufortæret, som for mere end 100 Aar er nedsat. I dette Sogn forarbeides en god Deel sorte Gryder og andre Leerkar, som enten sælges i Stederne eller af Skippere udføres til de andre Provincer med god Fordel. Paa Gamelstrup Hede findes en Skandse, hvor Traditionen siger, at Dronning MARGRETE skal have haft sit Krigsfolk samlet. Paa samme Plads er for endeel Aar siden fundet nogle smaae Penge, mest ukiendelige, som holdtes for at have været af hendes Mynt.
- l) Ørslev Kloster Kirke ligger ved Herregaarden af samme Navn som fordom (669) har været et Nonne-Kloster, og gjør det fjerde og nordre Huus paa Borggaarden. Kirken er en god massiv Bygning, mest af hugne Steene, og med et temmelig høit Taarn. Indvendig er den i meget smuk Stand, Altertavle, Døbe-Font, Prædikestolen, Skriftestolen af Bildhugger-Arbeid, alt, saavel som de andre Stole og Herskabets Stool, hvidt malet og forgyldt, bekostet 1736 af Oberst-Lieutenant Berregaards Enke-Frue Marie Lasson. Paa den norde Side i Altergulvet ligger en Ligsteen med et Bomerke paa. Oven for paa Muren er ophængt det tilhørende Epitaphium, som Hans Lindenov 1590 har ladet gjøre over den i Kong FRIDERIK II Tid berømte Søehelt Mogens Heinesön, udi Inscriptionen kaldet Magnus Henningius, som 1589 blev uskyldig henrettet, men Aaret efter paa Herredagen frikiendt. Dette Epitaphium som var ganske forfaldet, blev 1738 repareret, og neden under sat følgende Skrift: Ut documentum exstarer viri qvondam belleicosi heic infra sepulti, qvem magnanimitas evexit, invidia depressit, justitia demun post funera in Comitiiis Hafn, 1590, patrocinate nobiliss. Domino Johanne Lindenov, Domino de öslefcloster, absolvit, follemni sepultura dignum. Monumentum hocce, incuria Maria Lasson vidua de Beregaard domina de örslefcloster. See Marm. Dan. Tom. II. Pag. 218 seqv. Ved Chorets norder Side er et udbygger Capel, hvor udi under Jorden er en hvælvet Begravelse, men oven paa Gulvet, som med store Fliser er belagt, staaer udi store Ligkister af Bremersteen med sorte og hvide Ornamente hensatte, Oberst-Lieutenant Friderich Berregaard, hans Frue Maria Lasson, deres liden Dotter, deres Søn Kammerherre Friderich Berregaard Envoye i Saxen, hans første Frue Sophie Elisabeth fød Baronesse af Holk som døde i Dresden. Uden for Begravelsen, som med et kiønt Gitterverk er indlukket, sees i Kirken ophængte Faner over (670) bemelte Oberst-Lieutenant Berregaard. Her og der paa Stolene findes de Lindenovers, Julers og andre Adelige Vaabener. Kirkegaarden, som er norden for kirken, er meget rummelig og omsat med Gran- og Eske-Træer. Presten boer i Heilskov Prestegaard, men tilforn havde Kong FRIDERIK II 1573 ladet udlegge en Kronens Gaard i Hald Bye til en Prestegaard. Heilskovs rette Navn menes af nogle at have været Heelskov, i Ligning mod et andet Sted i Høislev Sogn som heder Halfskov, siden ved Heilskov fordom har ligget en stor Skov. Men, siden man i ældere Documenter finder Navnet skrevet Hegelskov og Heigelskov, bliver denne Etymologie uvis. Lund Bye har Navn af en liden Underskov og Lund, som ligger derved. Hald Bye uden Tvil saa kaldet af de mange

Bakker og Høie synden for Byen. Laigaard skrives vel rettere Ladegaard, da det er troligt, at disse to Gaarde fordum har været en Ladegaard under Ørslev-Kloster. Ved dette Sogn falder Fiskerie i Limfiorden. Udi nogle Høie paa Marken er forhen fundet, som andensteds, Urner, Sverd og deslige gamle Ting.

- m) Kirken, som ligger i Nør-Ørum Bye, lidet synden fra Herregaarden Strandet, er en liden Bygning af hugne Stene, og meest tækket med Blye, har et maadeligt Taarn, og er indvendig smukt malet og stafferet. For Alteret er et smukt Jernverk med Friderici IV Navn, i hvis Tid Kirken, som da var Kongens, fik sin Prydelse. Paa Altertavlen staaer de Julers og Rosenkrandsers Vaaben, som har givet den til Kirken. Paa de øverste Herskabs-Stole sees Aarstallet 1593 med Ulfelds og Beks Vaaben, som formodentlig da har eiet Strandet. Pulpituret har en meget zirlig Malning. Under Alteret er en Begravelse, uden Tvil indrettet af de Juler, Friser eller andre Strandetgaards gamle Eiere. Til Ørum Sogn haves Fiskerie af Limfiorden. (671)
- n) Kirken er en god Bygning af hugne Steene, tækket paa syndre Side med Blye, og har et skikkeligt Taarn. Til denne Kirke har Jacob Rosborgs Enke Anna Catharina Voss testamenteret 200 Rdlr. Paa veste Siden af Mønsted Mark udhugges Kalksteen, som af Beboerne ved Byen brændes til Kalk efter den Maade som forhen er beskrevet. Nordvest fra Byen vises en lang Grøft, kaldet Margretes Grob, hvorom den urigtige Fabel er, at Dronning MARGRETE der overvandt Kong ALBERT af Sverrig, imidlertid viser dog Heden tydelige Kiendetegn af et Feltslag og Valsted, skiønt Pladsen synes vel liden.
- o) Kirken ligger høit, men er liden og en god Bygning, med Taarn. Kalk og Disk af Sølv forgyldt, derpaa læses med gammel Skrift: Jhesvs Maria. Adoramus re & benedicimus tibi. Ved Alteret ligger en Ligsteen med Aarstal 1649 over Sognepresten Laurids Jenssøn og Familie. I Tønne Juuls Enke-Frue Anne Cathrine Friss for 4 Fattige af Torupgaards Gods, Fundatsen findes i Dalsgaard Prestegaard og i Stiftkisten. Til dette Sogn er Fiskerie i Limfiorden.
- p) Kirken er liden, bygt meest af hugne Steene, og med et lidet Taarn. Kalk og Disk af Sølv er given af Sognepresten og Kirke-Eieren Michel Bering (672) og Mette Pandrup 1729. Paa Høgild Mark løber en liden Bek, som har sin Udspring af e Mose østen for Byen og løber i Karup-Aae. Just paa det Sted, hvor Bekken løber i Aaen, staaer midt i Bekken en Steen, paa hvilken man kan trine over Bekken, samme er en Skielsteen, og paa den kan man staae og kaste med en Steen, i tre Stifter, Viborg, Aarhus og Riber-Stifter, 3 Syssele, Loversyssele, Harsyssele og Omersyssele, 3 Amter, Silkeborg, Lundenes og Halds Amter. 3 Herreder Lysgaard, Ginding og Fiends-Herreder, 3 Sogne, Karup, Haderup og Resen, 3 Byemarker, Karup, Hessellund og Høgild. Dette befandt Commissarierne over Hederne 1761 rigtigt, og der begyndte Amts-Skiellet imellem Silkeborg og Halds Amter.
- q) Kirken, som i gamle Tider skal være kaldet St. Ebbes Kirke, er en god fast Bygning meest af huggen Steen, tækket med Blye, og med et anseeligt Taarn. Baade paa syndre og nørre Side har været Korskirke, men den paa nørre Side er længe siden nedbrudt. Paa Taarnets syndre Side i Spidsen sees et muret Kors. Igiennem Taarnet er Indgangen i Kirken. I Korskirken er en Begravelse for Presterne, derhos en Opskrift paa Presternes Navne siden Reformationen. Kirken har en smuk Sølv-Kalk og Disk, hvorpaa staaer Friderich Christian Rantzovs og Frue Öllegaard Rodstens Navne og Vaabener. Trevad Bye kaldes saa af tre Vadsteder eller smaae Bekke som ligge derved. Ved denne Bye var fordum Trevad-Mølle, som Niels Clemensøn havde ladet opbygge, hvormed Kong CHRISTIAN II. Forlæned Mogens Lövenbalk, hvilken 1528 derpaa fik Kong FRIDRIK I Stadfæstelse. Egebjerg Bye har Navn deraf, at den ligger

høit, og har fordum været omgivet med Eege-Skov. Hagebro er et privilegeret Kroehuus ved en Broe af samme Navn, hvor af Reisende betaler Broe-Penge. Synden for Vridsted Bye ligger en liden Høi kaldet Kors-Høi, hvor der berettes fordum at have staaet et stort muret Kors, som nu er borte. I Vridsted Sogn begynder en Dal, som gaaer mange Mile fra Vesten til Østen igiennem Landet. (673)

- r) Kobberup Kirke har fordum hedet St. Mikkels Kirke, og i en Dal nordost derfra er en Kilde kaldet St. Mikkels Brynd, som forhen om St Hans Aften af Syge og Krøblinge har og været meget søgt. I forrige Seculo saaes endda i Kirken St. Mikkels Billede stridende med Dragen, hvilket nu er ganske mutileret. Kirken er bygt af hugne Steene og tækket med Blye, har et grundmuret Vaabenhuus, og et høit Taarn, som skal være et Merke for Søefarende der komme fra Aalborg til Skive. Indvendig er Kirken sat i god Stand, da Kongen eiede den, Mands-Stolene gjorde af nye, ligesaa 1701. Altertavlen og Prædikestolen, som ere smukt stafferede og med forgyldte Piller zirede. Kostbare Alterklæder samt Kalk og Disk af Sølv forgyldt er givet af Oberst-Lieutenant Berregaards Enke-Frue, som ogsaa har ladet flytte Skriftestolen end i Sacristiet, og sette et Træ-Gitter for Alteret. Sognet deles i Syndre og Nørre Sogn, til det første hører Kobberup. Kardyb og Tastum, til det sidste Søebye, Gamskier, Røgind og Aistrup. Kardyb kaldes saa af den hos Byen liggende Sø. Paa Tastum Hede skal Dronning MARGRETE, eftergammel Snak, have haft sin Krigsleir imod Kong ALBERT af Sverrig. Man viser og en Høi, som de kalde Dronning MARGRETES høi, hvor hus selv paa den Tid har opholdt sig. Siden her i Herredet saa mængstedes er Tradition om Dronning MARGRETES Krigs-Anstalter, saa kan vel være, at hun her i Egnen har samlet sine Jydske Tropper, for at transportere dem herfra til Søes over Limfiorden til Sverige, hvor Krigen førtes. Men at Kong ALBRET har stridet i Jylland, det er Fabel. Tastum-Søe i dette Sogn er omtrent af en Miils Omkreds, hvorudi fiskes allehaande fersk Vands Fiske.
- s) Kirken er liden og kuldet. Anno 1413 overgave Domerbye Mænd til Biskopdommet i Viborg al den Rettighed, de havde i Vand og Fiskegaarde fra Domerbye Søe til Teenkrog, med Dam og Damsbond, Gaarde og Gaardebond. Domerbye kaldes i nogle gamle Documenter Dungerbye.

Viborg Stift. Halds Amt fortsætter i Del 2 med

Under Halds Amt henhøre efterfølgende Herregaarde og andre store Gaarde.